

NAŠE PLANINE

GLASILO PLANINARSKOG SAVEZA HRVATSKE

GODINA I.

1949

BR. 8-9-10

*Partizanski marš**

Noć na Čurevu. Duboko pod nama šumi Sutjeska. Sjedimo uz logorsku vatrnu i promatramo visoko nad nama konturu Vučeva, koja se sablasno ocrтava u zvjezdanom nebu.

»Nemci su i jučer očajnički pokušavali da zaposjednu Vučeve...« čita drug Jovan iz Dedijerovog dnevnika. Na licima se odražava ozbiljnost. Svi osjećaju važnost Vučeva za vrijeme V. ofenzive, kada su igrale ulogu minute i sekunde oko zauzimanja toga položaja, jer je odatle neprijatelj mogao zapriječiti prelaz preko Sutjeske. Sava Kovačević je u zadnji čas sa drugovima stigao na Vučeve i time osigurao uzmak našima.

Spustila se noć. Jedna grupa je zapjevala borbene pjesme, drugi su prihvatali, i usprkos umoru, još dugo u noć odzvanjale su one u mračnim gudurama Sutjeske, koja je sada mirno tekla prema svojoj matici Drini.

U jutro smo nastavili put kroz Ždrijelo na Hadžića ravan. U Ždrijelu smo pregledali špilju u kojoj je bio Vrhovni štab sa drugom Titom. Na travnatim proplancima Hadžića ravnii danas mirno pasu ovce. Iz Dedijerovog dnevnika doznajemo da su se ovuda probijale za vrijeme V. ofenzive kolone ranjenika pod najtežim uslovima — gladi i borbe.

Pred večer stižemo na Stubicu. Planinke iz katuna donose nam u »škipovima« vareniku, koju ispijamo na dušak. Sunce je taj dan nemilosrdno palilo pa smo i oženili. Dok smo postavljali naše šatore spustio se već mrak, a od vrha Maglića je snažan vjetar donosio gustu maglu, koja nas je doskora potpuno zavila. Zahladilo je.

Osvanuo je lijep sunčani dan. U dugačkoj koloni krenuli smo prema Magliću. Ekipa »Bosna-filma« stalno nas prati i snima. Čuje se povremeno: »Drugovi, molim ne gledati u kameru!« U malim serpentinama uspinjemo se strmo kroz gustu klekovinu na greben, koji se spaja sa prvim vrhom Maglića. Usput nailazimo sve do samoga vrha Maglića na zardale kutije konzerva, ispucane čahure metaka, a gdjegdje i po koju ljudsku kost.

* Od 28. VII.—1. VIII. 1949. u priredbi Planinarskog Saveza Bosne i Hercegovine održan je partizanski marš u spomen ustanka tragom V. ofenzive u području Vučeva, Maglića i Sutjeske. Maršu je uz delegacije svih narodnih republika prisustvovala i delegacija iz NR Hrvatske.

Na vrh smo stigli oko 9 sati. Odavle pogledom na duboki kanjon pratimo tok Sutjeske. Preko na drugoj strani Sutjeske vide se dvije visoravni — Gornje i Donje Bare, na koje vodi strmi u stijenama uklesani Gusni put, kojim se je u ogorčenim borbama probijala Druga Dalmatinska brigada. U desno se nastavlja Tisovo brdo, pa

Prijelaz preko Sutjeske

Foto: E. Rakoš

Milin-klada, a iznad Tjentišta Košur. Na sjeverozapadu podno Maglića prostiru se guste šume Perućice sve tamo duboko dolje do Sutjeske. Na te šume nadovezuje se prema istoku Vučeve, koje se strmo ruši prema Mratinjskoj dolini i Pivi. U daljini se vide i tornjevi Durmitora, a prema jugu Gacko sa Kukom i Lebršnikom. Sa svih tih krajeva započeli su Nijemci V. ofenzivu, i sada nam je tek jasno kakove su strašne borbe vodili naši u proboru prema Želengori, kada su se nalazili opkoljeni sa svih strana. Nijemci su prisilili seljake iz onih krajeva, da im na svojim konjićima iznesu teško oružje na najviše položaje, odakle su onda tukli na sve strane uz veliku pomoć avijacije, i time otežavali uspješno povlačenje naših četa.

»Ovdje smo izgubili dosta kadrova, ali je ipak proboj izvršen« rekao je drug Jovo.

Nakon ručka na Trnovačkom jezeru, na koje smo doskora stigli sa vrha Maglića, uputili smo se kroz Suški potok prema Suhoj, mjestu na desnoj obali Sutjeske.

Dan je osvanuo lijep. Pošli smo desnom obalom Sutjeske, te je nakon nekoliko kilometara prelazimo na istom mjestu na kojem su je u V. ofenzivi prelazili borci. Međutim sada je Sutjeska duboka samo do koljena, dok je u ono vrijeme, kada su je prelazili, dosizala i do vrata. Mnoge od njih povukla je na svoje dno.

Na vrhu Maglića

Foto: E. Rakoš

Zadnjih nekoliko metara prilikom prelaza morali smo i trčati, jer je voda neugodno hladna. Otprilike za jedan sat hoda stižemo u Tjentište. Na garištu nekadašnjeg sela, oko kojega su se odigravale najžešće borbe, danas je izgrađena velika stočarska stanica. Pokraj druma bijeli se spomenik nad grobnicom, u kojoj leže kosti 800 palih boraca.

Posjetom groba narodnog heroja Save Kovačevića na Košuru iznad Tjentišta završio je i partizanski marš.

Oprostili smo se od drugova iz ostalih republika, u nadi da ćemo se opet susresti u našim slobodnim planinama, koje su sa toliko ljubavi pružale sigurno utočište našim napaćenim narodima u borbi za željno očekivanu i izvojevanu pobjedu.

Kroz planine Bosne i Crne Gore

Opis penjačke ekskurzije članova Alpinističke sekcije Planinarskog Društva Zagreb kroz Maglić, Volujak, Bioč i Durmitor u vremenu od 27. VII. do 31. VIII. o. g. Sudjelovali su: Ivo Gropuzzo, Ninoslav Kučan, Mirko Zgaga, Edvin Rakoš, Boris Matković, Krešo Mihaljević i djelomično Siniša Lešić.

Veoma je teško srediti sve one utiske, koji su se danomice gomilali u nama za vrijeme našeg jednomjesečnog boravka po planinama Bosne i Crne Gore. Danas, iz protekle vremenske udaljenosti, ti utisci djeluju već dovoljno preobraženo i perspektivno skraćeno,

Vratar (Prosječenica) — kanjon Sutjeske

Foto: E. Rakoš

a svaki utisak dobiva već svoje određeno obilježje i mjesto, tako da oni koji su u nama ostali, djeluju u difuznom svijetlu zaboravi mnogo jasnije nego u neposrednom osvjetljenju.

Već prvi koraci po Foči, ovećem bosanskom mjestu na Drini — kamo smo stigli u rano predvečerje koncem mjeseca srpnja, nakon ugodne vožnje kamionom od Sarajeva, preko Trnova, kanjona Že-

ljeznice, planine Jeleč, Dobrog polja, Vjetrenih brda i Miljevine — potvrdili su naša naslućivanja. Malo je planinara, gotovo ih se može nabrojati na prste, kojima je Foča bila polazna točka za ove udaljene i nepoznate planine, čiji su početni obronci, obavijeni plavičastom maglicom, nestajali u dubokim gudurama legendarne Sutjeske i brze Drine.

Sve ono, što smo godinama slušali i čitali kao nešto nevjerojatno daleko i nedohvatljivo, nešto što je ležalo zakopano u nama, bez mnogo izgleda na ispunjenje, to je sve sada bilo pred nama, doduše još uvijek sakriveno i nepoznato, ali već veoma blizu.

Na Drini

Foto: E. Rakoš

Te večeri sakupilo nas se u Foči ukupno 38 učesnika partizanskog marša »Tragom V. ofenzive« u čast proslave godišnjice ustanka NR Bosne i Hercegovine, ne ubrovivši ovdje ekipu »Bosna-filma«, koja je čitavi marš snimala za dokumentarni film »Na Sutjesci«. Nas šestorica članova Alpinističke sekcije Planinarskog društva Zagreb sačinjavali smo ekipu Planinarskog saveza Hrvatske,

te smo bili sigurno prvi penjači-alpinisti, koji su svoje korake upravili među stijene i grebenje masiva Maglića, Volujka i Bioča, masiva potpuno okruženih sa sjevera i zapada rijekom Sutjeskom, s juga rijekom Sutjeskom i potokom Vrbnicom, i sa istoka rijekom Pivom; a sigurno i prvi planinari, koji su ikada stigli u Foču na prolazu za te planine sa tako golemom opremom za ukupno mjesec dana boravka.

Sutradan nas je kamion »Bosna-filma« prebacio u prekrasnoj i vratolomnoj vožnji najprije mali dio desnom obalom, a onda lijevom obalom Drine dalje sve do sela Alačića, gdje prestaje put. Po žarkoj prijeći srpanjskog podneva vukli smo u dva navrata našu opremu na leđima do milicijske stanice u selu Predjelu, gdje smo je i ostavili, da je po završetku partizanskog marša prebacimo do sela Suhe na Sutjesci. Taj dan kasno poslije podne prebacili smo se iz Predjela, preko sela Igoča na Sutjesku, a onda malom uzbrdicom u selo Čurevo na podnožju Vučeva. Kada je zasjalo svjetlo logorske vatre, naša dva mala šatora tipa »Welzenbach« već su bila skladno postavljena, pružajući nam sigurno i ugodno noćenje.

Slijedeće jutro osvanulo je vedro i mirno. Prve zrake jutarnjeg sunca probijale su gusti oklop magle, koja se vukla prodorom Sutjeske, kada smo bili spremni za polazak. Uspinjemo se strmim i kamenitim puteljkom kroz Ždrijelo, usjeklinom zabijenom u šumovitim obroncima između Vučeva i Snježnice, dok konačno izbijamo na sjenokoše Hadžića ravni. Širok pogled nam se prostire na guste crnogorične šume Perućice, iznad koje vire okomiti kameni zidovi stijena Maglića, i u daljini zeleni obronci Zelengore. Nakon obilne količine mlijeka u katunima na spomenutoj Hadžića ravni, produžili smo dolinom Poljana, podno Rujevca, do Stubice, koja leži strmo iznad Mratinjske doline, kamo stižemo već u sumrak. U blizini crnogorskih katuna u jednoj maloj travnatoj uvali doskora su opet stajala naša dva mala šatora.

M a g l ić.

Rano ujutro napredovali smo u dugačkoj koloni po travom i klekovinom obrasлом obronku glavnog vrha Maglića do samog vrha (2389 m). Razbacane kutije konzerva, ispucane čahure puščanih i topovskih metaka, dijelovi oružja, ostaci ljudskih i životinjskih kostiju, nijemi su svjedoci ogorčenih borbi i vojničkih pokreta u toku V. ofenzive 1943. g. Oko nas je široki krug vrhova nešto nižih i ne toliko smjelih kao Maglić, sve tamo do Sarajeva, Mostara i Gackog. Čine se kao ponizan zbor vjernih podanika oko prijestolja svoga vladara Maglića, koji se dostojanstveno diže od sviju otcijepljen prodorom rijeke Sutjeske i Suškog potoka. Jedino oštiri o osamljeni tornjevi susjednog Bioča i Durmitora tamo preko Pive, nadvisivali su impozantnošću i visinom smjele forme tog najvišeg vrha Bosne. Zar je ikada netko video nešto ljepše, nego što je pogled sa vrha Maglića na zelenu površinu Trnovačkog jezera, ogradijenog sa tri strane okomitim stijenama?

Rano poslije podne stigli smo preko Careva dola na Trnovačko jezero, te preko Suve Jezerine uz Suški potok već pred sumrak u Suhu. Rijetki su planinari, koji mogu kazati da su vidjeli nešto tako

divlje, kao što je ovaj put Suškim potokom do Suhe Guste, miješana šuma, koja još nije čula zvuk udarca sjekire, sa golemlim povlađenim trulim deblima, iz kojih vire oštiri šiljci nekadašnjih grana, protegla se skoro sve do Sutjeske u dužini od nekoliko sati hoda. Jedva primjetljivim tragom nekada dobro ugaženog puta, koji je sav zarastao bujnom travom i močvarnim biljem do pojasa, provlače se zmije i opažaju duboki tragovi medvjeda, a mi na desetak koraka udaljenosti u tajanstvenom polumraku među povaljenim stablima jedva i primjećujemo jedan drugoga. Slatkasti miris truleži širi se

Pogled sa Maglića na Trnovačko Jezero

Foto: E. Rakoš

čitavom šumom; na gnjecavoj zemlji oko izvora Suškog potoka nešto ispod Suve Jezerine, vide se svježi tragovi medvjedih šapa, srna i divokoza, dok nas rojevi sitnih mušica i komaraca neprekidno napadaju i ubadaju gdjegod stignu. Tek katkada proviri kroz gусте krošnje i povijuše po koji trak sunčeve svjetlosti u taj zastrašujući polumrak pun sablasne tišine, koji prekida jedino pucketanje suhih grančica i šum lišća pod našim nogama, te žubor vode i buka slapa Suškog potoka, koji doskora ponire. Gore visoko kroz krošnje stabala nazirali smo suncem obasjane kamene tornjeve Maglića i Volujka.

Zamišljao sam je drugačije. To je suncem ispržena čistina, zbijena sa sviju strana strmim, crvenim kamenim padinama Makaza, Volujka, Košura i Tovarnice. Ima par stabala nedozrelih jabuka, dvije kućice i nekoliko torova, sa ukupno možda deset ljudi i nešto više ovaca; zatim porušena austro-ugarska granična karaula, te hladna i brza Sutjeska, koja se probija prema sjeveru.

Noć je bila topla i vedra. Tišinu je prekidao tek lavež ovčarskih pasa i ljubavna dozivanja čuka mužjaka nedaleko nas, kojemu je u pravilnim intervalima stizao za nijansu viši odgovor ženke sa opaljenih stabala šume Vratnice na Volujku.

Sutradan (1. VIII.) razgledali smo Vratar, početak kanjona Sutjeske u koji ona ulazi nakon što je stigla od svog izvora ispod Kuka, prošavši za to vrijeme između čitavog Volujka i Lebršnika, te je sada zavila iz pravca istok-zapad na sjever prema Magliću. U Tjentištu, sat i pol hodā niz Sutjesku od Suhe, gazeći jedamput do koljena njezinu hladnu vodu, rastali smo se od ostalih. Oni su krenuli preko Grandića za Foču, a mi smo, pregazivši još jednom Sutjesku, stigli preko Popovog mosta u selo Predjel, gdje smo pred 3 dana na milicijskoj stanici ostavili našu opremu i hrancu. Šatora nemamo, jer smo ih ostavili u Suhoj, i tu noć spavamo na daskama u nedovršenoj kući Manojava Đajića na Predjelu.

Slijedećeg dana nismo mogli naći konja, kako smo se nadali, da nam prebací naše stvari do Suhe, te smo čitav dan morali ostati na Predjelu.

Tek sutradan krenuli smo s konjem Manojava Đajića i omašnim naprtnjačama od dobrih 20 kilograma na 6-satni put preko Popovog mosta i Tjentišta u Suhu. Tamo smo stigli oko podneva i ostali čitav taj dan. Međutim vara se svaki onaj, tko vjeruje da se je Manojo dao brzo nagovoriti na ovaj dugački put. Bila je popušena jedna kutija cigareta, svaki je pojeo gotovo pola kile meda, popilo se gotovo pola litre rakije, a sve to trajalo je skoro 2 sata, dok su naši »izaslanici« Mirko i Krešo, upotrebivši sve svoje diplomatske sposobnosti, uvjerili Manojava, da smo mi »inženjeri«, koji tražimo rudu, i da po specijalnom zadatku svakako moramo stići u Suhu. Tek kad smo mu kao nagradu za njegov trud ponudili nešto od naše hrane, Manojo je prekinuo priču o slabim opancima, slabom konju, o tome kako je to navodno susjedov konj, i još o koječem drugom. Inače se ta priča u bezbroj varijacija ponavljava u svakoj zгодi, kad god smo tražili konje u Bosni. Samo je po sebi jasno, da smo morali fotografirati Manojava i čitavu njegovu obitelj. Takav komplikirani događaj, koji u Predjelu, Suhoj i kasnije u Crnoj Gori normalno traje po nekoliko sati, a koji je u stanju da poremeti redovni život u jedne porodice, i sve njene okoline, čudesan je ključ, koji otvara sve prilaze za uspješno nabavljanje konja, mljeka, kajmaka i janjetine. Sada su konačno sve naše stvari u Suhoj, našoj budućoj opskrbnoj bazi, smještene u kolibi crnogorske porodice Miloša Vujičića. Kasno na večer stigla je iz Tjentišta i ekipa »Bosna-filma«, koja će sutra s nama prema Magliću na snimanje.

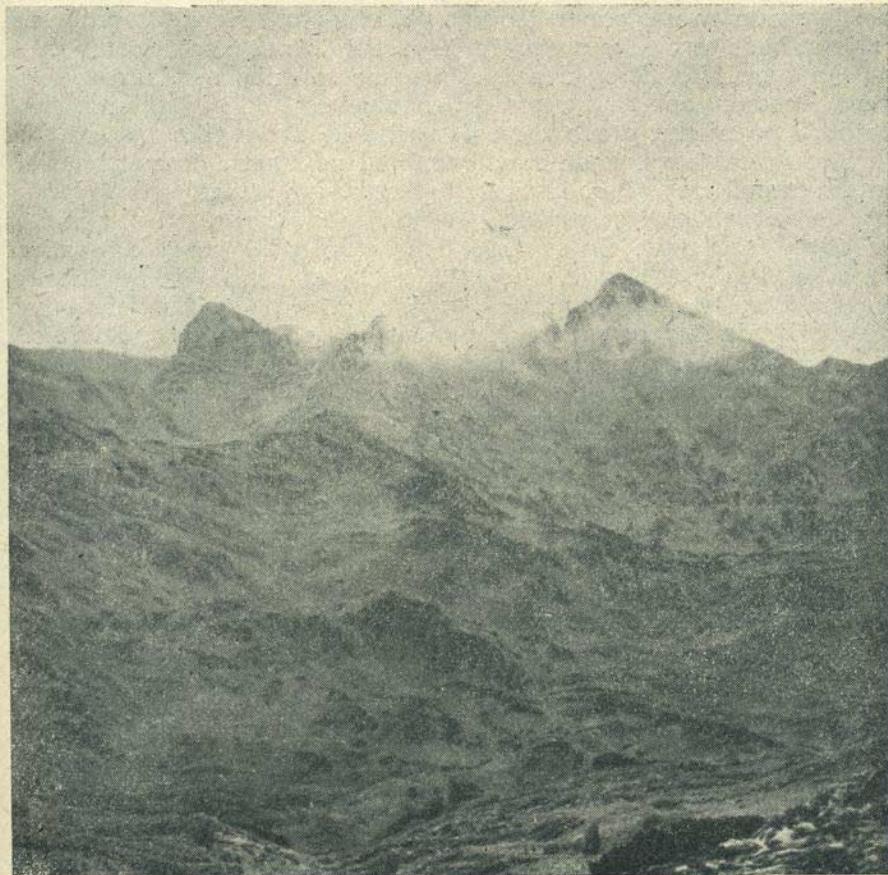

Sjeverozapadna stijena Trnovačkog Durmitora

Foto: E. Rakoš

Rano ujutro, dok još ni sunce nije granulo iza rubova stijena nad Trnovačkim jezerom, krenuli smo popaljenom šumom na Tunjemir, gdje se rastajemo sa ekipom, jer oni odlaze kroz Perućicu natrag u Tjentište. Mi produžujemo prema sedlu Prijedor, starim austro-ugarskim putem, koji se tek mjestimično opaža među neprohodnim grmljem malina i duboke trave. Opažaju se duboki ugaženi tragovi medvjeda, a jedna uplašena srna pretrčala je pred nama na

Skupina Vitlova u Bioču

Foto: E. Rakoš

udaljenosti od kojih deset koraka. Na Makazama, nešto prije Prijevora, nailazimo na još dosta vidljive tragove rata. Razbacane čahure metaka, dijelovi samara, na brzinu utvrđena mjesta za zasjede i mitraljeska gnijezda, ljudske i životinjske kosti još i danas rječito govore o žestini borbe, koja se je ovdje vodila. Sada je ovdje sve mirno, jedino se ovuda provlače medvjedi, ali srećom ne u našem prisustvu. Općenito imamo dojam da nas životinjski svijet izbjegava, osim zmija, kojih je već nekoliko platilo životom svoj susret

s nama. No, zar ne treba da smo radi toga zadovoljni, kada je naše čitavo »naoružanje« 2 sjekire, 1 »bumerang«, 2 džepna nožića i iznimka Krešo, koji posjeduje samo štap za zmije i turpijicu za nokte. Konačno svaki od nas ima i penjačko kladivo!

Na Prijevoru smo ostavili naprtnjače, i krenuli razdijeljeni u tri grupe prema stijeni Maglića. Mirko i Boris penju sjeveroistočni greben, Ivo i Nino sjeverozapadnu stijenu (također i u silazu), a Edvin i Krešo jugozapadni greben. Početak našeg penjačkog rada bio je okrunjen uspjehom, jer smo već imali za sobom 4 prvenstvena smjera, kada smo se u predvečerje vratili do naših sakrivenih stvari na Prijevoru. Još istog dana probili smo se dubokom travom i gustom šumom, poplašivši usput četicu divokoza, do »puta« kroz Suški potok, i po njemu preko Suve Jezerine do Trnovačkog jezera. Već je bila gusta tama, kada smo iscrpljeni od umora kuhalili na obali jezera zasluženu večeru i postavljali naša dva šatora.

Prva noć na Trnovačkom jezeru! U dubokoj travi par metara od obale jezera, stajala su naša dva šatora udaljena oko 5 sati od najbližeg ljudskog bića u Suhoj. Sablasno bacao je mjesec svoje mlječno svjetlo, dok je na mirnoj površini jezera otsjevalo sitno svjetlo zvijezda, a par metara od nas živjela je šuma noćnim životom, punim krikova, nerazjašnjivih šumova i uzdisaja. Pedesetak metara daleko u travi ležale su svijetle i isprane kosti ljudskog kostura ...

»Što onda ako medvjed dođe do šatora i pokuša ga preokrenuti, tražeći mrave, misleći da je to kamen? Da li je ipak možda najbolje u tom slučaju, jasno ako bude vremena, skakati naglavce u jezero? Što onda, ako doluta kakav vuk, pa zaželi kojega od nas za jedan obrok?« Ne znamo odgovoriti ni na jedno od tih pitanja. Ipak smo ovdje još nekoliko noći, a da nismo dobili posjet bilo kojeg četveronožnog stanovnika ovih šuma.

Zatvorili smo naše šatore, pokrili se gunjevima preko glave, da što manje čujemo, i posli na toliko potreban počinak nakon današnjeg napornog dana, a da nismo postavljali ni stražu. To i onako nije imalo smisla, jer u tom slučaju ne bi nitko od nas mogao spavati, jer je zvukova i šumova bilo toliko u par koraka udaljenoj šumi, da bi stražar vjerojatno ili posijedio od straha, ili bi nas neprekidno budio.

V o l u j a k.

Jutro je osvanulo izvanredno lijepo. Nad mirnom površinom jezera ležao je sloj oko pedalj visoke, potpuno prozirne jutarnje maglice, koja je nestajala dolaskom sunca, a ispod koje su u rojevima letjela plava tjelešca »konjskih smrti«. Prve zrake sunca obasjavale su travom obrasle kamene litice, što su se na tri strane strmo nadvile nad jezero, ostavljajući samo prolaz prema Suškom potoku. Sunce je bacalo svoj refleks na površinu jezera čineći sa tamnim odrazom crnogorične šume tik uz obalu savršenu harmoniju i jedinstveni dekor, kakvim se ne može pohvaliti ni jedno jezero u našoj domovini. Oko 9 sati krenuli smo preko Šarene Lastve, na kojoj se vide travom zarasli temelji nekadašnjih Trnovačkih koliba. Uspinjemo se po travom obrasлом obronku preko kamene jaruge, prema sedlu Studenci, gdje je mali izvor. Sedlo leži između jednako

nazvanog glavnog vrha Volujka i nešto nižeg susjednog bezimenog vrha (2277 m), na kojeg smo se također uspeli. Sa vrha se pruža opsežan pogled na Vlasulju (2332 m), i dalje preko Marcelovog i Klekovog dola na interesantno uslojen Kuk (1821 m), podno kojega izvire Sutjeska, i prekrasan pogled duboko dolje na Trnovačko jezero. Prema jugu pogled se širi preko dugačkog Lebršnika na Gacko polje i daleke planine južno od njega. Uz spomenuti izvor, na kojem smo se dugo zadržali, uspeli smo se vrlo brzo na Studence (2298 m).

Pogled sa vrha Maglića

Foto: E. Rakoš

glavni vrh Volujka. Pokraj stare kamene gomile, koja je označivala bivšu austro-ugarsku granicu, i u kojoj smo ostavili kutiju od konzerve sa našim imenima, sada стоји nedavno postavljeni novi triangulacioni znak, jednako kao i na vrhu Maglića, Velikog Vitla u Biču i još na nekim drugima. Pogled je uglavnom isti kao sa prije spomenutog bezimenog vrha, samo mu manjka ono najljepše, a to je pogled na Trnovačko jezero.

Po dugačkom pustom grebenu Volujka travom obrasлом sa južne strane, kretali smo preko svih njegovih vršaka prema 1 sat udaljenom, triangulacionom znaku koji se vidio u daljini na vrhu Bad-

nja (2242 m), čiji obronci strmo padaju prema Vrataru na Sutjesci. Nigdje izvora, nigdje tragova bilo kakvog života, samo kamena puštoš i duboka oštra trava, a prema sjeveru drobljive stijene i do 300 m visine, koje padaju u strmim skokovima sve dolje do Suškog potoka.

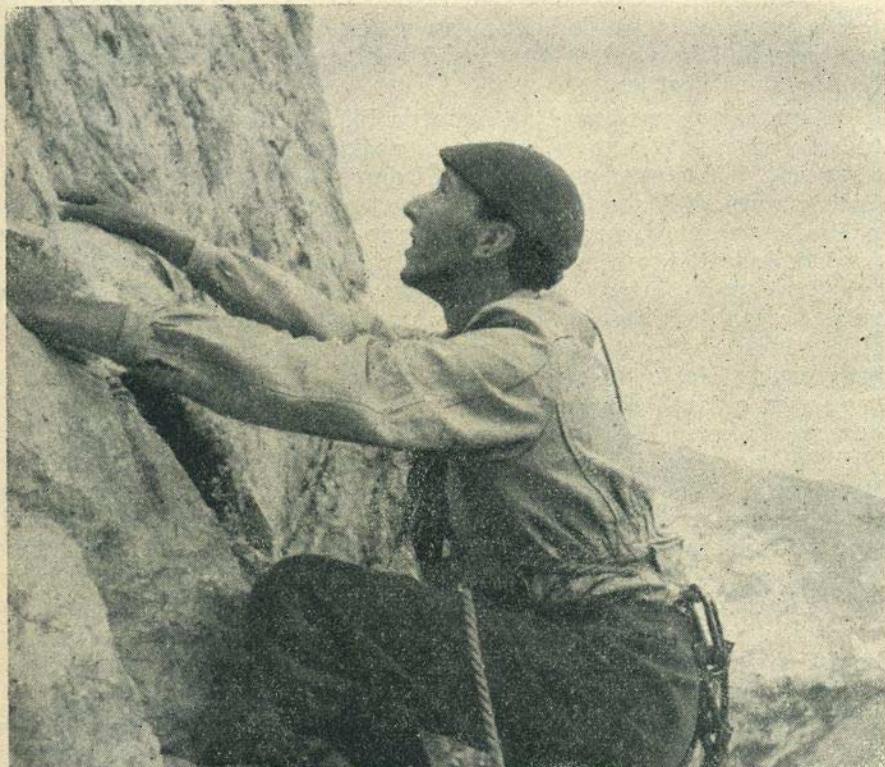
Negdje oko vrha Točila (2297 m) iznenadili smo veću skupinu divokoza, otprilike njih 25 do 30, koje su u jednoj uvali bezbržno pasle travu, ne primjetivši naše nečujne korake u dubokoj travi. Krenuli smo tih prema njima, i one su nas tek sada primjetile. Bile su u dosta neugodnom položaju. Teren je upravo bio takav, da im je jedina mogućnost bijega bila u smjeru prema nama. U divljem trku namjeravale su projuriti mimo nas na udaljenosti od kojih 15 metara. Međutim smo se i nas šestorica zanjurili među njih sa našim naprtnjačama, ali one su bile ipak brže od nas, osim zadnje, koju je Krešo uspio prestići svojim dugim nogama i odsjeći je od ostalog stada. Stajala je na udaljenosti od jedno dva metra, pognute glave, sa rogovima isturenim na obranu, gledajući nas ispod očiju. Sve je to trajalo možda čitavih 5 sekunda, a za to vrijeme mi smo se njoj približavali centimetar po centimetar. Tada je u jednom trenu skočila na skoro pet metara visoku liticu, svega metar udaljenu od nas, i u paničnom bijegu pojurila za ostalima, koje su u dugoj koloni nestajale iza obronka. Kako je smiješna bila naša želja da je uhvatimo za robove, a to je valjda i bila, kada smo se onako pritajeno primicali k njoj, i bili joj blizu gotovo na dohvatz ruke!

Doskora smo bili na vrhu Badnja, preko kojega smo njegovim južnim, travom obraslim padinama sjurili za nešto više od pola sata do praznih katuna iznad Sutjeske, i tada dalje šumom i livadama do Vratara na Sutjesci. Ubivši usput još dvije zmije na obali Sutjeske, stigli smo opet u Suhu. Prespavali smo zamotani u gunjeve na travi kraj kuće Miloša Vujičića, jer su nam šatori, kao i penjački pribor ostali na Trnovačkom jezeru sakriveni pod jednim ogromnim kamenom. Ne možemo se baš pohvaliti da nam je bilo suviše toplo, a u jutro su nam gunjevi bili prilično vlažni od rose.

Slijedećeg dana smo se čitavo prije podne kupali na Sutjesci, što zahtijeva izvjesnu dozu hrabrosti, jer je voda prilično hladna. Na obali smo improvizirali ognjište. Neumorno kuhamo, jer poslije podne namjeravamo natrag na Trnovačko jezero. Neki su već postali specijalisti za pojedine vrste jela. Edvin na primjer za Lakomalt, Mirko za palačinke, uz posebnu specijalizaciju za loženje vatre, Ivo za pripremanje raznih vrsta juha i makarona, Krešo za palentu, Nino takoder za palačinke, a svi zajedno za konzerve. Jedini Boris je diplomirani vodonosa i čistač golemog lonca, s kojim je gotovo nerazdruživ, i najčešće bez nekog odlučujućeg udjela kod kuhanja, ali zato sa mnogo više udjela prilikom »tamanjenja« onoga što se skuhalo.

Oko podneva stigla je i ekipa »Bosna-filma«. Već se dobro poznajemo sa Pjerom, Selimom, Rasimom i ostalima, sa kojima krećemo rano poslije podne, dobro natovareni teškim naprtnjačama punima hrane za našu novu bazu na Trnovačkom jezeru, na kojem se već nalazi dio naše opreme. Otpriklje na pola puta kroz Suški potok

rastajemo se s njima. Oni se vraćaju u Tjentište, dok mi produžujemo već poznatim putem preko Suve Jezerine na Trnovačko jezero. Vrlo brzo nakon toga bila je skuhana večera i postavljeni šatori. Sada smo već donekle priviknuti na buku i šumove oko nas, koji su nas toliko uzbudivali prve noći. U šatorima spavamo obučeni u sve što imamo, jer su noći hladne i vlažne; pod glavom su nam naprtnjače, a pokrivamo se sa dva gunja na tri osobe, sa jednim gunjem ispod sebe, tako da srednji od trojice prolazi najbolje, jer je

Volujak — U stijeni

Foto: M. Zgaga

uvijek pokriven, dok skrajnji vuče svaki na svoju stranu tokom čitave noći, da se ujutro probudi ipak nepokriven. Nas trojica pušača spavamo posebno.

Sutradan (7. VIII.) ustali smo rano. Jutro je dosta oblačno. Nakon doručka krećemo svi zajedno do Šarene Lastve, i preko točila zavijamo pod barijeru stijena Trnovačkog Durmitora (2331 m), koja sa istoka zatvara Trnovačko jezero. Tu se rastajemo sa Edvinom i Mirkom, koji započinju penjački uspon sjevernim rebrom Trnovačkog vrha (tako smo ga mi sami nazvali, jer u karti nije označeno njegovo ime), skrajnjeg zapadnog vrha u barijeri, upravo iznad Ša-

rene Lastve, sa namjerom da se kasnije spuste pod Vlasulju i načine prvenstveni uspon njezinom 380 m visokom sjevernom stijenom. Mi drugi nastavljamo točilom pod sjeverozapadnu 350 m visoku stijenu samoga vrha Trnovačkog Durmitora na protivnom kraju barijere. Nino i Boris penju sjeverni greben, dok Ivo i Krešo samu sjeverozapadnu stijenu po karakterističnom žlijebu u desnom dijelu stijene, koji se lijepo vidi dolje sa Trnovačkog jezera. Oko podneva skupili su se tmasti kišni oblaci, sa potmulom tutnjavom, koji su u vrlo kratko vrijeme zakrili čitavo obzorje, da se čak nije vidjelo ni jezero koje leži ravno dolje pod stijenom, a na koje smo imali u početku izvanredan pogled. Podigao se snažan vjetar i nepunih pola sata kasnije šibao nas je gusti grād veličine lješnjaka, nažalost skoro čitav sat još u stijeni.

Potpuno promočeni stigli smo po kiši, koja je još uvijek neprekidno padala, na Trnovačko jezero, načinivši tako danas svi zajedno nova četiri prvenstvena uspona. Ščućureni od zime i vlage, zvokoručići zubima od hladnoće, proveli smo tu noć u šatorima samo u kućačim gaćicama, jer nam je sve drugo bilo promočeno, a da nismo uspjeli skuhati ni večeru, jer je kiša prestala tek pred zorom.

Srećom je jutro osvanulo vedro i sunčano. Sušimo se cijelo prije podne, kuhamo ručak, i kupamo se u toploj vodi jezera. Poslije podne otišli smo kroz Suški potok u Suhu, gdje smo našli našega druga Sinišu, koji je danas sam stigao iz Foče, tako da nas je sada sedmorica. Došao, eto, čovjek, da proveđe s nama svoj godišnji odmor! Prospavali smo na uobičajenom mjestu kraj kolibe Miloša Vujičića na travi još vlažnoj od jučerašnje kiše. Noć je bila hladna i vlažna, a u kostima osjećamo umor od tvrdog i neudobnog ležišta. Prije podne, kao uvijek dosada, kada smo silazili do Suhe, proveli smo na Sutjesci u kuhanju, kupanju i krpanju poderane opreme. Po lijepom vremenu krenuli smo danas poslije podne po zadnji puta na Trnovačko jezero, i ne mislimo više silaziti u Suhu. Nosimo svu preostalu hranu, naprtnjače su omašne, i drug Siniša ima prilike, da koristi sve blagodati »ugodnog« boravka na godišnjem odmoru. Međutim što sada? Noćas će jedan morati spavati napolju izvan šatora, jer su unutra mjesta popunjena. Doduše, Siniša je sobom donio spačavu vreću, ali, kao što je normalno u tim prilikama, nitko se ne jagmi za njom, jer svaki računa na eventualni noćni susret sa »mečkom«. Za čudo, Ivo se dobrovoljno javlja, a mi, jasno, pristajemo i još ga »iskreno« uvjeravamo, da je to najsretnije rješenje, jer je on tobože najmanji, pa će u njoj naudobnije spavati. Smjestili smo ga među naša dva šatora, zagradići ga sa dvije strane sa naprtnjačama i praznim porcijama, a on je stavio do glave »bumerang« — za obranu. Opet smo utonuli u još jednu noć punu neizvjesnosti.

Bioč.

Sutradan smo se uputili preko Urdenih dolova podno Komova, po veoma napornom krškom terenu koji je obrašten travom do koljena, bez ikakve staze ili puta, do sedla Presjeka iznad Mratinjske doline, tek nekoliko sati daleko od Pive. Ovdje naglo, kao otsjećeno, dobiva tlo sasvim drugi karakter. Daleko na vrhu Velikoga Vitla (2390 m), glavnog vrha Bioča, vidimo kao sitne točkice dva čovjeka

kako se pomicu oko triangulacionog znaka. Krećemo kroz jezivu pustoš, preko samog kamenja i škrapa oštih kao britva sa procje-pima dubokim i do 10 metara, još i u ovo doba zatrpanog dna sa snijegom, bez kapi vode. Kao kontrast Magliću i Volujku ovdje ne-ma one oštare i duboke trave, a i rijetko se vidi kakav samotan grm klekovine. Sve je golo i pusto, suncem opaljeno dokle god dopire oko, a iznad svega toga uzdižu se šiljati tornjevi visoki 200 do 300

Volujak — Na sedlu pod Vlasuljom

Foto: E. Rakoš

metara, sa okomitim i glatkim stijenama, kao da je preko njih vje-šta ruka zidara prevukla golemu zidarsku žlicu. Ovaj puta dopiremo samo do Sjevernog Vitla (mi smo ga tako nazvali, jer nema imena, sa visinom 2250 metara izmjerrenom na našim visinomjerima) načini-vši usput prvenstveni uspon sjevernim grebenom na sam vrh, a da se na užeta nismo ni navezivali.

Po strahovitoj vrućini vraćamo se natrag na sedlo Presjeku, i tada krećemo dobro ugaženim putem prema Mratinjskoj dolini, u

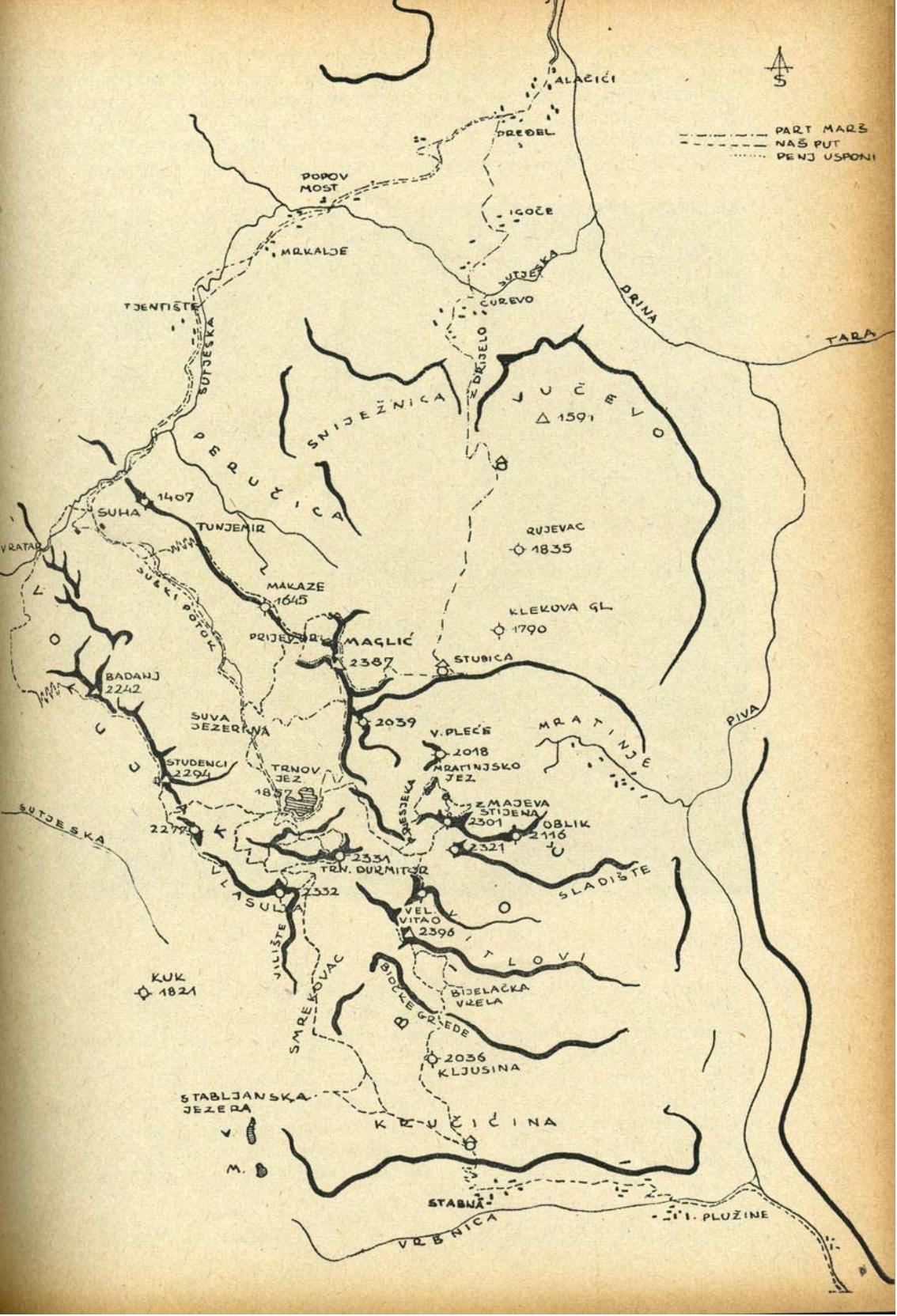
namjeri, da pronađemo Mratinjsko jezero. Kada smo konačno došli do njega, vjerojatno su naša lica odavala sve prije nego li radost, što smo strahovito žedni naišli na vodu. Kiselih lica, rezignirano smo buljili u to jezero, zapravo baru, sa jedva pedalj dubokom mlačnom vodom, u kojoj su krstarile zmije u svim pravcima. Tu vodu trebali bismo pitи, i čak šta više ponesti je u čuturama sutradan u stijenu. Iznad crnogorične šume uz obalu jezera izdigla se smjela trokutna forma 700 metara visoke sjeveroistočne stijene kote 2301 metar, od naroda nazivane Zmajeve Stijene. Pločasta i u profilu gledana, davana je stijena svojom glatkocom dojam zatvorene knjige, okomito postavljene. Nekolicina je odmah otišla kroz šumu pod stijenu, da je razgleda za sutrašnji uspon. Ovdje su srećom pronašli tik pod stijenom, još jedno jezerce, mnogo manje, ali zato dublje, nešto hladnije i »čišće«. Koliko je bilo čišće imali smo prilike sutradan vidjeti. Smjestili smo se u šumi na lišcu, i počeli kuhati zasluzenu večeru, jer smo taj dan do ovoga mjesta hodali punih 10 sati, a da smo jedva nešto pojeli. Spuštala se noć, najneugodnija otkako lutamo tim planinama. Cijelom dolinom odzvanjalo je zavijanje vukova, lajanje pasa, i vikanje čobana, a iznad nas na drveću nešto je neprekidno stenjalo i uzdisalo, rušile su se sitne grančice, dok je na udaljenosti od jedno deset koraka stalno nešto pucketalo i šuštalo. Pokušali smo stvoriti dobro raspoloženje, međutim nije daleko došlo od pokušaja. Tada je Mirko uzeo jedino naše oružje — sjećiru, a Siniša fenjer, i opreznim koracima krenuli su u »izviđanje«, što međutim nije donijelo nikakva rezultata. Mašta nam je neumorno radila, i tek kada nas je umor savladao, zaspali smo jednostavno zavučeni u šatore, a da ih nismo ni postavljali, dok je pokraj glave bilo svakome za obranu priređeno njegovo penjačko kladivo.

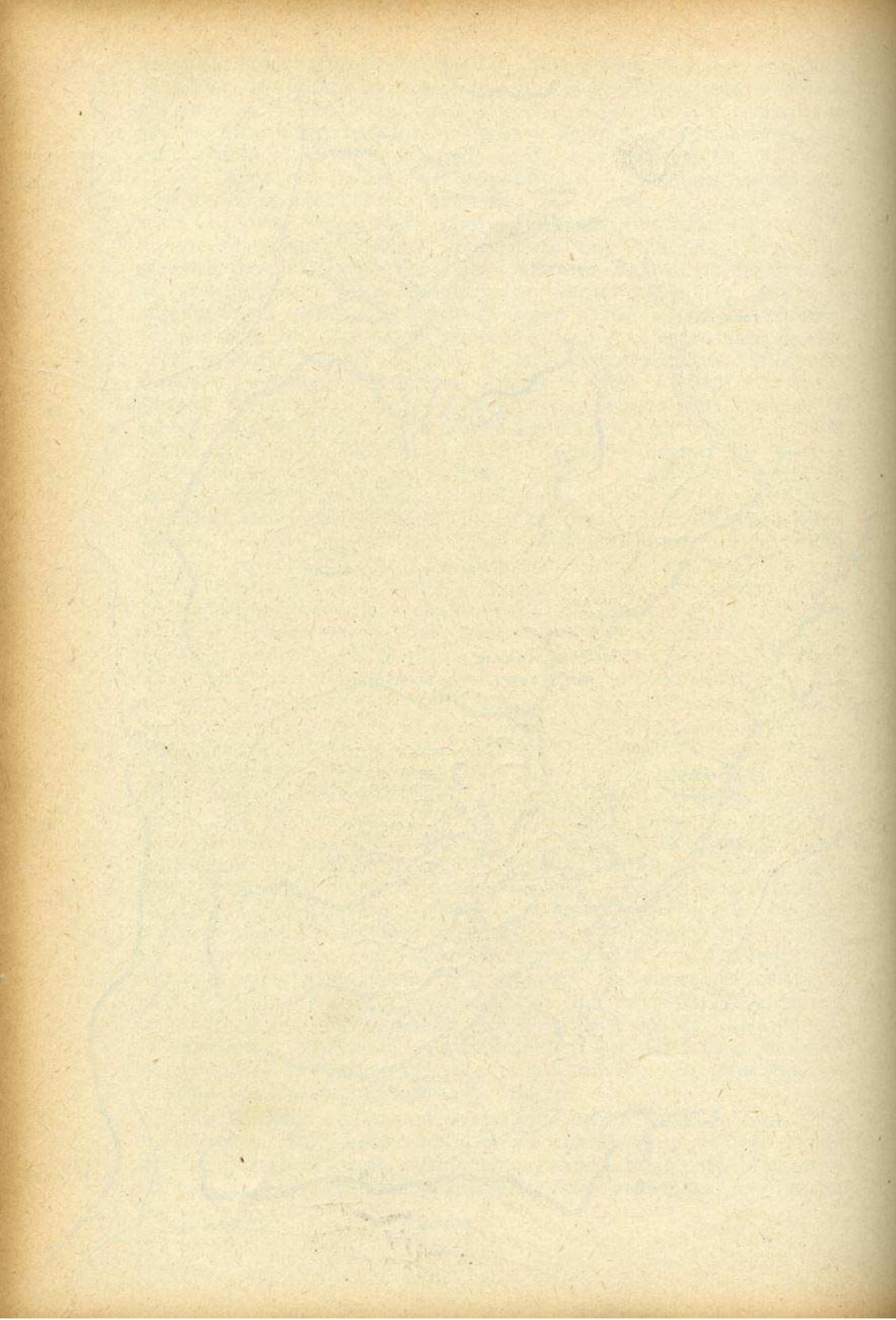
Bili smo zadovoljni, kada je osvanulo jutro (11. VIII.). Mirko, Boris i Edvin vraćaju se sa našim stvarima istim putem, kojim smo jučer došli ovamo, natrag na sedlo Presjeku gdje će nas pričekati nakon izlaska iz stijene, dok Ivo i Nino kreću prema centralnom dijelu ove 700 metara visoke stijene, a Siniša i Krešo pod njezin istočni brid. Osjećali smo, da nas čeka ozbiljan posao, i u predviđanjima se nismo prevarili. Sa stijene, koja je skoro čitav dan u hladu, padao nam je prekrasan pogled na Mratinjsku dolinu i glatku barijeru Oblika (2116 m), te na malo jezerce kraj kojega smo spavalici, a koje je zaista bilo mnogo »čišće« od onoga dolje, već zato, jer smo iz stijene vidjeli, kako su se najprije kupale Crnogorke gole do pasa, a poslije njih čitavo stado ovaca. Sati su odmicali, i tek nakon 9 sati napornog rada savladali smo u dvije grupe ovu vanredno tešku stijenu, i stupili na njezin vrh, načinivši dva najljepša prvenstvena uspona, a u isti mah i najteža između svih 9 dosada načinjenih u 14 dana našeg boravka u ovim planinama. Još dosta svježim koracima odmicali smo, uspinjući se, prema sedlu Presjeci, gdje smo našli trojicu naših drugova kako nas čekaju.

Producujemo već poznatim »putem« podno Komova prema Trnovačkom jezeru, i kada smo stigli na rub Urdenih dolova, odakle se prvi put ugleda jezero, ostali smo zapanjeni. Malo podalje od mjesača gdje su obično stajali naši šatori, stajao je sada jedan novi, nama

S

PART MARŠ
NAS PUT
PENJ USPONI

nepoznati šator žute boje. Šutke si domahujemo i neodlučno promatramo iz duboke trave malu žutu točkicu tik uz obalu jezera. Nevjerojatna nam je pomisao, da je još netko dolutao u ovu divljinu, a pogotovo kada vidimo da je svega jedan šator, znači najviše 2—3 čovjeka. Već smo dosta vremena daleko od ljudi, odvikli smo se malo od njih, i skoro nam je neugodan susret u ovoj pustosi sa ne-

Stećak na visoravni Kručićini nad Pivom.

Foto: E. Rakoš

poznatima, pogotovo što smo uvjereni, da tamo dolje pod onim šatorom sigurno nisu seljaci iz ovih krajeva. Kada smo se spustili niže, vidjeli smo i dim vatre, i gotovo sa sigurnošću dovodili pojavu ovoga šatora u vezu sa one dvije male sitne točkice od prekjučer na vrhu Velikoga Vitla. Izgleda, da su i oni kod šatora mnogo vremena upotrebljavali za gledanje, jer čim smo izašli iz šume na obalu jezera zaorio je sa druge obale veseo i upitan — planinarski povik. Dobro je! Brzim koracima grabimo obalom jezera, pobirući usput suho grane za vatru, i uspostavljamo vezu sa došljacima. Bila su to tri Beo-

građana, zaista su to oni i bili na Velikom Vitlu, a došli su iz Durmitora sa gomilom novih vijesti, a u isti mah i pozdrava od naših koji se već tamo nalaze. Pričaju nam svoje utiske, i kažu da im je jučer na večer »mečka« šetala na udaljenosti oko tri metra od šatora, a za uspomenu na svoj posjet ostavila im je gomilu svježih izmetina, prije nego je pobjegla u šumu, lomeći grane i suvarke. Zadovoljni su što su vidjeli sve ovo, čemu se mi već divimo punih 14 dana, i sutra odlaze natrag u Durmitor. Danas nismo sami na jezeru; osim naše vatre svjetluca i njihova, jedva vidljiva u tami kao mala svijetla točkica, a i nekako je ugodnije i sigurnije noćas u našim šatorima.

Sutradan smo se namjeravali čitav dan odmarati, a onda preko-sutra krenuti sa Trnovačkog jezera prema Durmitoru. Kada smo se dosta kasno probudili, Beograđana više nije bilo. Otišli su vjero-jatno rano ujutro, a da nam se nisu ni javili. Što je to sa tim Trnovačkim jezerom? Upravo smo dovršavali naš ručak, kada smo začuli da opet dolazi netko gore od Šarene Lastve. Doskora su se iz šume pojavila dva mala konjića, a na njima kršna Crnogorka i njezin nećak, čvrst šesnaestgodišnji dječak. Došli su pogledati kakva je trava, da bi ovamo dognali ovce, jer je tamo kod njih na Kručini, iznad sela Stabna kraj Pive, sve oprženo od sunca. Ne misleći na svu dalekosežnost naše namjere, pozvali smo ih, da ostanu s nama na ručku, ganuvši tako i nehotice njihov veoma razvijeni osjećaj gostoprимstva. Za uzvrat ponesli su na jednom konjiću sav naš penjački pribor do svojih katuna, udaljenih oko 5 sati, od Trnovačkog jezera, a u isti mah su nas pozvali da dođemo k njima kao gosti. Tek što su oni otišli počeli su se gomilati oblaci; bilo je sigurno da će se vrijeme pokvariti. To se je dogodilo i prije nego što smo očekivali. Poučeni lošim uspomenama na nedavno noćenje u šatorima, kada je čitavu noć padala kiša, pobrali smo na vrat na nos sve naše stvari, i pobjegli do koliba 5 minuta udaljenih od jezera, odmah po više njega u šumi prema Suvoj Jezerini. Tek što smo se probili do koliba, kroz koprive visoke do glave, spustio se pljusak. Gromovi su tutnjali neprekidno i to veoma blizu, dok dugo i dugo nakon toga još se jeka šuljala među liticama u kotlu Trnovačkog jezera, a u pol bijela dana bilo se toliko zamračilo, da smo kroz mala vrata kolibe jedva vidjeli na par metara udaljenosti.

Kiša neprestano pada, i pomalo kroz trošni i šuplji krov sipi po nama, koji smo se stisnuli oko ognjišta na tjesnim drvenim ležajevima, punim stare i zamazane trave. Usprkos vatri na ognjištu, cijelu noć nam je bilo zima, premda smo istovremeno obukli na sebe sve što smo imali. Po tramovima kolibe šetali su pušovi i rušili naše porcije, koje smo tamo naslagali. O nekom spavanju jedva da je moglo biti i govora. Čitav slijedeći dan pada kiša. Veliki je podvig otići na sakupljanje drva u šumu i po vodu do izvora na obali jezera. Čitav dan smo u kolibi stisnuti na ležajevima.

Još i slijedećeg dana pada kiša nesmanjenom snagom. Već teško podnosimo uske ležaje i dim, koji jedva da izlazi kroz pukotine krova, a pušaćima su nestale i cigarete, što je u ovom slučaju gore nego kiša. Danas pokušavamo ispeći kruh. Izvukli smo iz kuta nekakvo

zamazano drveno korito, i samo ga malo oprali, jer štedimo sa vodom. Nakon detaljnog dogovora, poduzetih priprema i sakupljenih sjećanja kako to obavljaju naše majke, započeo je Ivo mjesiti. Uzbudeni, nagnuli smo se nad kruh, brišući suze od dima, a sa Ivinog uznojenog lica kapao je znoj po kruhu. Kada je klupko tijesta bilo gotovo, širio se je od njega kiseo zadah (kasnije smo ustanovili da je u njemu bilo previše kvasa), ali smo ga ipak zadovoljni stavili na ugrijanu ploču u ognjištu i pokrili užarenim poklopcem, te za-

Šareni Pasovi

Foto: E. Rakoš

trpali žeravicom i pepelom. Prvi očekivani zalogaj pokazao je, da je kruh kiseo i poluprijesan, ali je ipak nestao u par minuta. Drugi kruh bio je nešto bolji, dok je treći, Mirkovo djelo, bio najuspjeliji i po obliku i okusu, te su neki, igrajući se našim, a pogotovo Borisovim živcima, čak predlagali, da to remek-djelo ne smijemo izjesti, nego odnijeti u Durmitor, i pokazati djevojkama, članicama naše Alpinističke sekcijske kao najočitiji dokaz naše sposobnosti i emancipacije u kušarskim poslovima. Srećom do toga nije došlo.

Tek 15. VIII. uspjelo nam je, po još dosta oblačnom vremenu, da se prebacimo ispod Vlasulje i grebena Vilišta (2133 m), pokraj

porušenih katuna pod Krvavim Brdima na Smrekovac, odakle smo se malim usponom sa južne strane Krvavih Brda uspeli na prostranu visoravan Kručićinu. Na visoravni su pasle ovce, i već iz daljine smo primijetili kako nam se približuje neki čovjek sa psom. Bio je to onaj mladić, naš znanac sa Trnovačkog jezera (imenom Aleksej Kandić), a izišao nam je u susret da nas zaštiti od ratobornih pasa. Uz veliko bogumilsko groblje na spomenutoj visoravni, odakle je vanredno lijep pogled na prvo Štabljansko jezero, plave boje, zatvoreno sa svih strana kamenim liticama, išli smo sa Aleksom do čitavog naselja crnogorskih katuna, smještenih u maloj zelenoj uvali, čiji su svi stanovnici bili već pred nekoliko dana obaviješteni da dolaze neki »indjiniri« sa Trnovačkog jezera. Prolazeći mimo tih katuna bilo je sve mirno, samo su se javljali ovčarski psi, a kada smo stigli do katuna Aleksejevog brata Miluna, i pogledali za sobom, vidjeli smo kako iz katune izlaze žene, noseći u rukama preslicu, i kako se sakupljaju u gomilu, raspravljujući vjerljivo o nerazumljivom dolasku stranih ljudi, veoma rijetkih u ovim krajevima.

Obitelj Kandić nam se dostojno odužila za onaj ručak na Trnovačkom jezeru, i već je bilo prekasno, kada smo opazili da smo pretjerali granice naših mogućnosti u izjedanju janjetine, kajmaka, sira, kiselog mlijeka i varenike. Za to je bio najbolji »barometar« naš Boris, ta nezačepljiva jama, u koju može netragom nestati sva hrana, bez obzira na kvalitet i kvantitet, koji je konačno ovoga puta rekao da je — sit, što do sada nismo još bili od njega dočekali.

Popodne smo, još prije nego sutradan, napustili Bioč, krenuli ispod Kljusine pod Biočke grede na Bjelačko vrelo, te smo se po sitnoj kišici, koja se spustila, uspeli na vrh Velikoga Vitla, najvišeg vrha Bioča, koji je bio pokriven tankom naslagom skoro zamrznutog snijega. Kiša je međutim doskora prestala, ali su na nebū ostali tmasti oblaci, i vjetar je nemilosrdno gonio maglu, tako da će nam pogled sa vrha ostati u nezaboravnoj uspomeni. Prijeko na Durmitoru ležala je po vrhovima neprozirna i gusta brana oblaka, nagnutih prema sjeveru od snažnog južnog vjetra, dok je niže Pivsku planinu i Pirni dô obasjavalo slabo svijetlo zalazećeg sunca. Na Biočkim gredama naišli smo u vlažnoj travi na runolisti, prvi puta do sada u ovim brdima. Bili su sitni i kržljavi, i jedva su se primjećivali iz trave. Već je bio gusti mrak, kada smo stigli istim putem natrag na katune, i nakon obilne večere, legli u naše šatore, postavljene na gumnu do katuna.

Jutro je osvanulo hladno i kišovito. Krenuli smo poslije fotografiranja, koje je trajalo nešto oko 3 sata, nakon što smo si skoro potpuno upropastili ugled, jer je Boris dva puta sjeo u zdjelu sa mlijekom, naš »doktor« Edvin pao sa tronošca u ognjište i skoro izgorio, Ivi je ovčarski pas Zeljov razderao hlače, kada ga je htio pomilovati, a Krešo je kao »marveni doktor« krivo prorekao konju godine, gledajući mu zube. Požurili smo strmom padinom do sela Stabna, noseći goleme naprtnjače, pune porcije kajmaka i sira te golemi ječmeni kruh. Trčali smo pred kišom, ali joj nažalost nismo uspjeli pobjeći, jer nas je oprala do kože, prije nego smo stigli do 3 sata udaljenog mjesta Plužine na potoku Vrbnici. Odavle produžu-

jemo prema Pivi udaljenoj petnaestak minuta, i dalje njenom lijevom obalom do mjesta Krstaca, gdje konačno uspijevamo nabaviti dva konja. Na njima smo prebacili svu našu prtljagu sve gore do visokog sela Borićja u Pirnom Dolu, kamo smo stigli već pred mrak. Noću nam je bilo dosta hladno u šatorima, koje smo postavili na livadici kraj kuće učitelja, u kojoj je stanovao stari »Amerikanac« sa svoje tri koze.

Motiv Šljemena sa puta na Bobotov Kuk

Foto: Dr. M. Plotnikov

Drugo jutro (17. VIII.) uspjeli smo tek nakon uporne i dugotrajne borbe nabaviti konja, koji nam je prebacio opremu preko travnate visoravni Pivske planine na Todorov Dol, te dalje ispod Prutaša do Dobrog Dola, kamo smo stigli oko podneva, i gdje je bio završetak ugodnog hodanja bez ikakvog tovara na ledima. Trebalo je opet natovariti teške naprtnjače, i još danas se probiti do Crnog Jezera kod Žabljaka. Krenuli smo laganim korakom strmo uzbrdo prema Mlječnom Dolu, ispod Štita i Šarenih Pasova (2386 m), gazeći dubokom travom obrasle kamene pragove, dok smo se uspeli do ogromnih kamenih blokova podno Zubaca, Bobotovog Kuka (2522 m) i Mininog Bogaza (2402 m). Preko njih stižemo do pod sedlo Suho Lice, odakle smo ugledali duboko dolje dio Crnog Jezera, i prostranu visoravan sve do Tare, i mjestance Žabljak. Silazimo strmo dolje ispod Terzijinog Bogaza (2220 m) do potpuno presušenog jezerca Zelenih Lokve (1780 m), i pokraj katuna Lokvica (1900 m) ispod Čvorovog Bogaza opet strmo dolje crnogoričnom šumom do obale Crnog Jezera.

Skoro iza toga slijedio je veoma srdačan susret sa članicama naše Alpinističke sekcije i drugovima Belijem i Digom, koji su nas već očekivali, kao i sa simpatičnim drugovima Alpinističke sekcije Rijeka, koji su ovdje na ekskurziji. Danas navečer, prvi puta nakon punih 20 dana boravka u planinama, kuhali su nam drugi večeru, a nama je jedini posao da pričamo u beskonačnost. Vrijeme je hladno, puše snažan sjevernjak, vrhovi su zaogrnuti debelim slojem gustih oblaka, i u našim šatorima nama šestorici nije baš suviše ugodno. Jedan dio naše ekskurzije spava djelomično u šatoru »Velebit«, a djelomično u hotelu, 10 minuta udaljenom od Crnog Jezera.

Noć je bila hladna i tamna, i katkada je do naših šatora na Crnom Jezeru dopiralo otegnuto zavijanje vukova i preplašeni odgovori čobana, dajući sa isprekidanim lavežom ovčarskih pasa sliku stalne opasnosti i borbe, koja nemilosrdno traje gore po durmitorskim proplancima.

Durmitor.

Time je zapravo sistematski dio naše penjačke ekskurzije bio uglavnom završen. Nemamo nekih posebnih penjačkih želja, pogotovo kada je još sutradan zapao snijeg, dubok na Crnom Jezeru skoro 30 cm, a gore po vrhovima još i više, stvorivši u ovo doba potpuno zimske uvjete. Svi oni penjački usponi: kroz sjevernu (Edvin i Bebi) i zapadnu stijenu Savinog Kuka — 2312 m (Ivo i Nino), zatim grebensko penjanje od Savinog Kuka do Bandijerne, i dalje grebenom preko Mininog Bogaza, Bobotovog Kuka do Bezimenog Vrha — 2480 m (Ivo i Nino), te grebensko penjanje od Bezimenog Vrha preko Bobotovog Kuka na Minin Bogaz (Mirko, Nada i Boris), kao i zajednički uspon na Bobotov Kuk, glavni vrh Durmitora, imali su više manje samo informativni karakter, za što bolje upoznavanje Durmitora u što kraćem vremenu, i težinom, ljetopotom i efektnošću mnogo zaostaju za onima u Magliću, Volujku i Bioču. Konačno, i opanke smo poderali, a to je jedina obuća koju posjedujemo.

Spriječeni lošim vremenom krenuli smo tek 24. VIII. kamonom iz Žabljaka preko Šavnika u Nikšić, dalje vlakom dolinom Zete do Titograda, i uskotračnom željeznicom u rekordnoj brzini od 20 km. za tri i pol sata do Gornje Plavnice, gdje smo tu noć prespavali u vagonima.

Gonjeni parolom: »Kad smo već tu, da i to vidimo« prešli smo sutradan lađom preko Skadarskog Jezera u Virpazar, i vlakom na more do Bara. Sva sreća, da je aktuelnost te parole sutradan završila u Ulcinju, najjužnijoj točci našeg Jadranu.

Nakon tri ugodno provedena dana u kupanju i odmaranju, spa-vajući u maslinicima Ali-bega Rešidbegovića, kojemu smo u isti mah »čuvali« smokve, prebacili smo se iz Ulcinja parobrodom preko Budve, Hercegogradnog (gdje smo prenoćili na betonu kupališta hotela »Boka«), Dubrovnika, Korčule i Makarske u Split, i stigli u Zagreb (31. VIII.) nakon više od mjesec dana izbivanja, prošavši tako u jednoj krivudavoj liniji kroz Bosnu, Crnu goru i Dalmaciju.

Više od mjesec dana boravka po tim planinama Bosne i Crne Gore nalazi se iza nas, i teško je vjerovati, da će se ikada više ponoviti, pogotovo ne pod takvim uvjetima i ovakvom obliku. Šteta,

da je sav opis ove naše ekskurzije ispaо ovako nepotpun, a pomalo možda i enciklopedijski, ali opisati na ovako skučenom prostoru sve ono što se dožvi u mjesec dana, gdje svaki dan donosi u ovim divljim i nepoznatim krajevima toliko novih i iznenadnih doživljaja, mislim da zaista nije lako. Namjera nam je bila, da osim potpuno alpinističkih pothvata, kojih je bilo na pretek, a kojih je još dosta ostalo iza nas, upoznamo ove krajeve što je moguće potpunije. Bit će nam drago ako ovim opisom potaknemo još nekoga, da posjeti ove daleke, malo opisane krajeve, bez ljudi, putova, markacija, planinarskih skloništa, a često i bez vode. A to oni i zaslužuju, jer riječi

Šljeme sa Mededa

Foto: E. Rakoš

tu ne djeluju uvjerljivo, nego treba doći i vidjeti ih bez obzira na napore i druge objektivne teškoće, koje iznenada iskaču, stvarajući situaciju katkada možda i malo neugodnu.

Sa alpinističkog pak stanovišta treba priznati, da svi ovi načinjeni usponi, a tih je bilo 12 prvenstvenih, ne zaostaju svojom kvalitetom ni najmanje za onima koji su učinjeni u Prenju i Čvrsnici, jedino su nešto kraći. Svi oni, koji će vođeni ovakvim željama možda još kada doći u vapnenačke masive Maglića, Volujka, i Bioča,

naići će na široko polje rada, koje smo mi tek načeli. Još nekoliko netaknutih stijena visine 200 do 400 metara (skupina Vitlova, kota 2321 m, barijera Oblika i druge), uz mogućnosti novih uspona u stijenama, kojima smo mi penjali, čekaju na nove posjetnike, koji će vjerojatno doći bolje opremljeni, nego što smo to mi bili. Ako ništa drugo doći će sa boljim užetima, a ne sa dva trula i stara kao što su bila naša, koja se rabe već više od 10 godina, i koja su, premda veoma rijetko, uvjetovala odabiranje manje teških i problematičnih mjestra, što smo ih morali često savladavati pouzdavajući se jedino — u sreću, i na naše već višegodišnje iskustvo.

Premalo je vremena prošlo od tih dana, pred očima nam neprekidno još lebdi slika bistre Sutjeske, brze Drine i mlječno-zelene Pive, onih iznenadnih kontrasta, i trošnih planinskih katuna kao sraslih sa oporim tlom na kojem se nalaze. Sve nam se to zabilo preduboko u sjećanje, a da ne bismo zaželjeli da to još kada vidimo.

Na obali Skadarskog Jezera

Foto: E. Rakoš

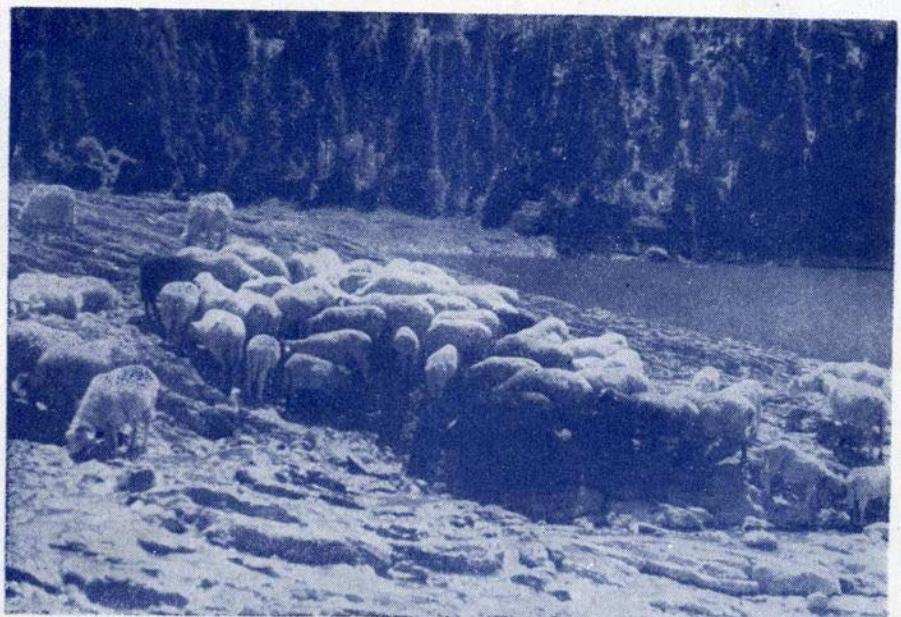
Crnogorka

Foto: E. K.

Bobotov Kuk sa Savinog Kuka

Foto: Dr. M. Plotnikov

Na jezeru

Foto: P. Lučić-Roki

Crnom Gorom od Durmitora do Rumije

Udobni brzi vlak juri dolinom rijeke Bosne od Šamca prema Sarajevu. Uz prugu se nižu nove stanice, živopisna bosanska naselja, pilane i tvornice. Prelazimo mimo zeničkog bazena, kojega već iz daleka označuje gusti dim iz brojnih dimnjaka zeničke željezare.

Sarajevo. Prelazimo sa kolodvora nove pruge, između malih vagona do starog kolodvora uskotračne željeznice. U vlaku za Ustipraču—Višegrad vrlo je šaroliko. Znatiželjno promatramo zakrabljene bule, koje se u mnoštvu ističu svojim crnim zarovima. U vagonu do nas smjestila se veća grupa sarajevskih planinara, koji također namjeravaju na Durmitor. Sućelice nama sjedi jedna bula pokrivena lica, s kojom se pomalo upuštamo u razgovor. Ženski članovi naše ekipe uspjeli su saznati, da ona tu neprikladnu odjeću oblači samo kada polazi kući na selo »... jer je djed vrlo strog«.

Vlak sopće uz obronke Trebevića. Pruža se lijep pogled na Sarajevo sa Miljackom koja teče kroz sredinu grada. Uz njenu obalu smještene su mnoge palače, od kojih upada u oči svojim osebujnim stilom vijećnica u arapskom slogu. Slikovito djeluju mnogobrojni minareti koji se ističu među kućama.

Vijugamo dalje podnožjem Trebevića i Jahorine, a onda ulazimo u divlji klanac rječice Prače. To je pruga »stotinu tunela«. Vlak prolazi kroz bezbroj malih tunela; i dok lokomotiva ulazi u jedan tunel, sredina vlaka je izvan njega, a zadnji se vagoni nalaze u drugom tunelu. Željezница dalje vijuga nad brzicama, slapovima i ponorima Prače, najavljujući neprestanim zvižducima nove tunele.

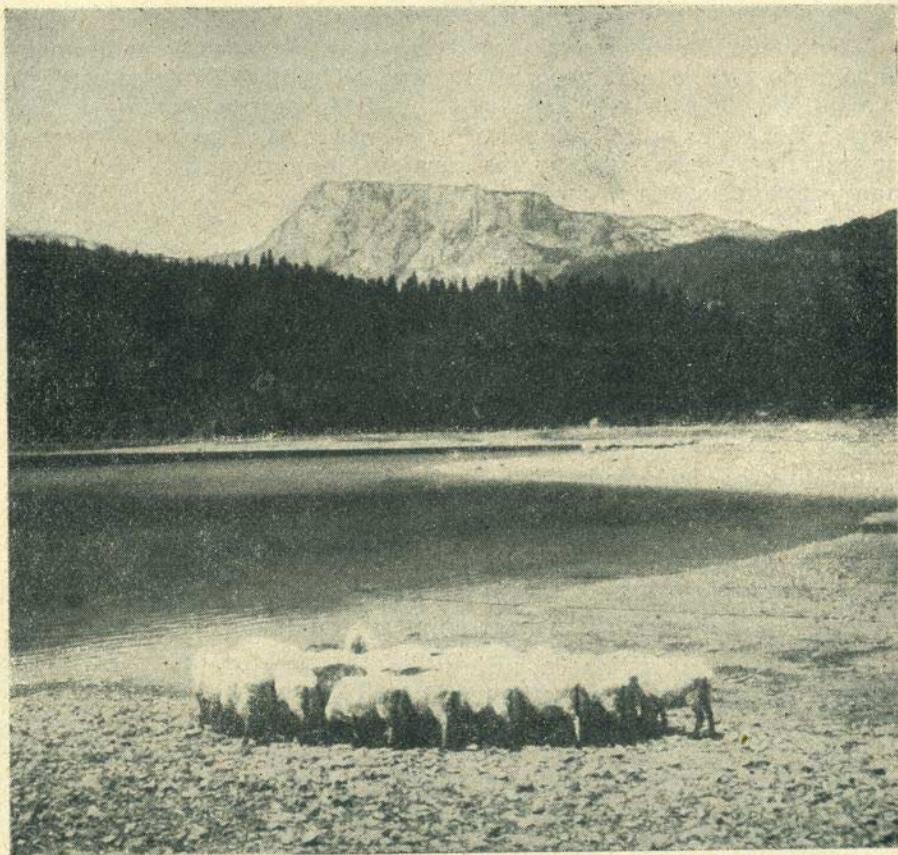
Kod stanice Ustiprača ulijeva se Prača u Drinu, a mala se željezница vješto probija kanjonom Drine, gdje joj prolaz kroz gudure omogućuju opet brojni tuneli. Promatramo Drinu kako brza dolje u dubini, i slušamo razgovor suputnika o minulim događajima iz herojskih dana narodno-oslobodilačke borbe, kada je Drina bila svjedokom zvjerstava okupatora i njihovih pomagača.

Na maloj stanici Medjedja, kod ušća Lima u Drinu, prelazimo u drugi vlak, koji nas vodi dolinom mutnog Lima do stanice Rudo. Ovdje jurišamo na mali autobus koji bi nas imao odvesti u Plevlje. Snalažljivi crnogorski šoferi uspjeli su prevesti sve putnike, smještivši u kamion one koji nisu stali u autobus.

Prema Plevljima nastavljamo uzbudljivo putovanje cestom što se vijugavo penje divljim gudurama Male Sutjeske. Kod te noćne vožnje ne osjećamo se baš najudobnije, jer naš kamion nema ograde, pa je potrebno dosta gimnastike, da se čovjek na njemu održi. Pre-puni hotel u Plevljima ne može smjestiti sve putnike. No mi planinari naučeni smo na sve, pa smo dobro proveli ostatak noći spa-vajući na podu vratareve sobice.

U jutro je u Plevljima vrlo živo. Čiste se i polijevaju ulice, otvaraju dućani; na glavnom trgu svira megafon, dok frontovci podižu nove zgrade. Kod radova ne manjkaju ni bule, koje marljivo rade zakritoga lica.

Iz Plevlja krećemo kamionom prema Žabljaku. Uspinjemo se na šumovitu visoravan Suvo Polje, isprekidanu pitomim pašnjacima, odakle smo prvi puta ugledali u daljini oštре visove Durmitora. Malo

Crvena Greda sa Crnog Jezera

Foto: E. Rakoč

iza toga gubimo ga iz vida, da nakon kratkog spuštanja ugledamo kanjon Tare u dubini od skoro 900 metara ispod nas. U oštrim zavoјima spuštamo se cestom prema rijeci i dolazimo do glasovitog mosta na Tari, огромног modernog vijadukta, koji leži na stupovima visokim oko 150 metara. Taj most je među najznačajnijima u Evropi, po svojoj visini i konstrukciji. S obje strane rijeke Tare ruše se silne stijene, po kojima rastu brojne munike (*Pinus leukodermis*), koje se u ovom kraju ističu svojom veličinom. Nakon što smo razgledali vijadukt, prelazimo ga i ponovno se naglo uspinjemo drugom stra-

nom kanjona. Cesta se diže do žabljačke visoravni »Jezera«, sa koje ponovo ugledamo veličanstveni niz vrhova Durmitora. Vozimo se uz malena jezerca na visoravni uz koja pasu stada ovaca. Stanovnici su ovdje isključivo crnogorski rasni gorštaci, a muslimanskih se tipova uopće ne viđa.

Za kratko vrijeme stižemo do hotela »Durmitor« na Žabljaku, koji se zapravo nalazi na vratima veličanstvenog Durmitorovog svijeta.

Naokolo prostiru se male zelene gorske livadice, obrubljene gustom crnogoričnom šumom, a iznad njih nižu se redom velikani Durmitora: Savin Kuk sa svojom okomitom stijenom i snježnicima,

Durmitor — Vrhovi

Foto: P. Lučić-Roki

mrki Medjed, vitki Minin Bogaz i oštra piramida Bobotovog Kuka sa Bezimenim Vrhom. Uskom šumskom stazom punom jagoda i borovnica, prolazimo po mekoj mahovini ispod visokih jela i omorika. Za kratko vrijeme ugledamo kroz granje kako se ljeska površina jezera.

Zaista je teško vjerno prikazati svu ljepotu Crnog Jezera. Kad čovjek stupa na njegovu obalu, ne zna s koje je strane ljepše, i gdje bi ga dulje promatrao. Nad ozbilnjom, tamnom površinom jezera, velikog nekoliko kvadratnih kilometara, strmo se dižu divlji obronci obrasli vitkim jelama i omorikama. Gorski vrhunci Medjed, Savin Kuk i malo podalje Crvena Greda daju mu obilježje visokogorskog jezera. Puteljak vodi uz obalu jezera dijelom kroz šumu, a zatim po

sivim strmim hridinama nad samom vodom, i dolazi do mjesta gdje se spajaju Veliko i Malo Jezero. S desne strane pruža se prostrano Veliko Jezero tamnoplave boje, obrubljeno blagim šumovitim proplancima, a s lijeve smaragdno-zeleno Malo Jezero, pod samom strmom padinom Medjeda. U danima kasnog ljeta gotovo se prekine veza Velikog i Malog Jejera, pa su ona spojena još samo bistrim potočićem što teče iz Velikoga u Malo Jezero.

U sunčano jutro vlada na Malom Jezeru savršeni mir. Strme padine i kamene gromade, divlja crnogorična šuma, oborena trula debla tik do obale, i gdjekoja čaplja što proleti nad vodom, spušta se i roni za ribama. Iznad ruba šume žuto-zeleni travnjaci pod Medjedom i kristalno-modro nebo.

Na obali smo se brzo snašli, i počeli graditi splav po uzoru na naše prethodnike. Tražeći građu za splav u šumi nedaleko obale, uznemirili smo jednu divokozu, koja se naglim galopom izgubila prema strmim visovima.

Oko podne oživjela bi jezera dolaskom ovaca na vodu. Naokolo bi odjekivala zvona klepaka, dozivanje i pjesma čobana. U ovim su satima jezera pružala novu sliku. Zelena površina Malog Jezera ljeska se u bezbroju sitnih iskrica kao najčišći dragulj, dok prostranom tamnom površinom Velikog Jezera treperi odsjev sunčanih zraka. Skupina vrhova, od Mininog Bogaza, preko Bobotovog Kuka i Čvorovog Bogaza do Bezimenog Vrha djeluje veličanstveno u sumaglići protusvjetla. Na povratku kroz šumu često se moraš okretati i diviti neprestano raznoličnim pogledima.

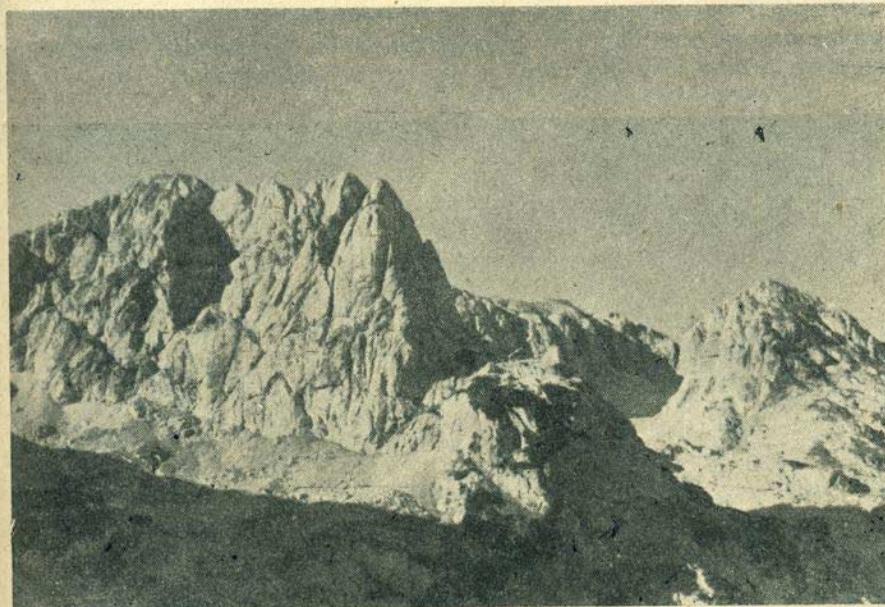
Prvo svijetlo zore probudilo nas je i sjetilo da moramo požuriti pripremama za turu na Bobotov Kuk. Vratima i prozorima hotela drmao je jak vjetar. Na istočnom nebu, daleko za rubom visoravní Žabljaka vidjele su se silhuete oštřih vrhova Prokletija, a iza njih se mogao opaziti i po koji kumulus. Ovo nas je malo uznemirivalo, jer je do danas na Durmitoru vladala tišina i lijepo sunčano vrijeme.

Upravo kad smo htjeli krenuti, uzbunila se najednom cijela krajina. Iz obližnje šume začulo se prodorno zavijanje vuka, na kojega su stali bijesno lajati psi ovčari. Obuzeo nas je neki nelagodni osjećaj, iako smo se međusobno uvjerali da vuk ljeti ne napada ljudе.

Put sa sjeverne obale Crnog Jezera skreće desno u staru crnogoričnu šumu do vodenice na Mlinskem Potoku, a zatim se uspinjemo lijevo strmim šumskim putem. Put na više mjesta presijeca male čistine, sa kojih je veličanstven pogled dolje na Crno Jezero, usred tamnih omorika i jela. Što se više uspinjemo, crnogorica postaje rjeđa; zamjenjuje je bukova šuma, a dalje razno bjelogorično grmlje i klekovina bora. Susrećemo čobane, koji su na konjićima selili svoju imovinu sa katuna u dolinu. Nestalo je vode na Lokvicama, pa su morali ovce otpremiti u niže predjеле. Jedna starica ponudila nas je kiselim mlijekom, koje nam je odlično prijalo.

Nakon uspona od preko sata nalazimo se već usred visokogorske divljine. Rubovi dubokih krških vrtača obrasli su klekovinom, koja na mjestima gdje je isušena od nevremena ili požara, poprima fantastične oblike. Medjed je izmijenio svoj izgled, i sada ga vidimo u

cijeloj njegovoju dužini kako se ruši prema Dubokom Dolu. Na visini od svojih 1900 metara smješteni su katuni Lokvice. To ljetno paštirsko naselje bilo je nažalost prazno, jer su čobani koje smo sreli otišli radi nestašice vode. Silan vjetar rušio se niz razdrte stijene Terzijinog Bogaza, preko Dubokog Dola ravno na katune, te drmao i lupao slabim vratima malih kolibica. Napola osušeni grm bora njihao se prikoseći vjetru, jer je on navikao i veće nepogode nego što je ovaj jugozapadnjak.

Terzijin Bogaz i Bandierna (desno)

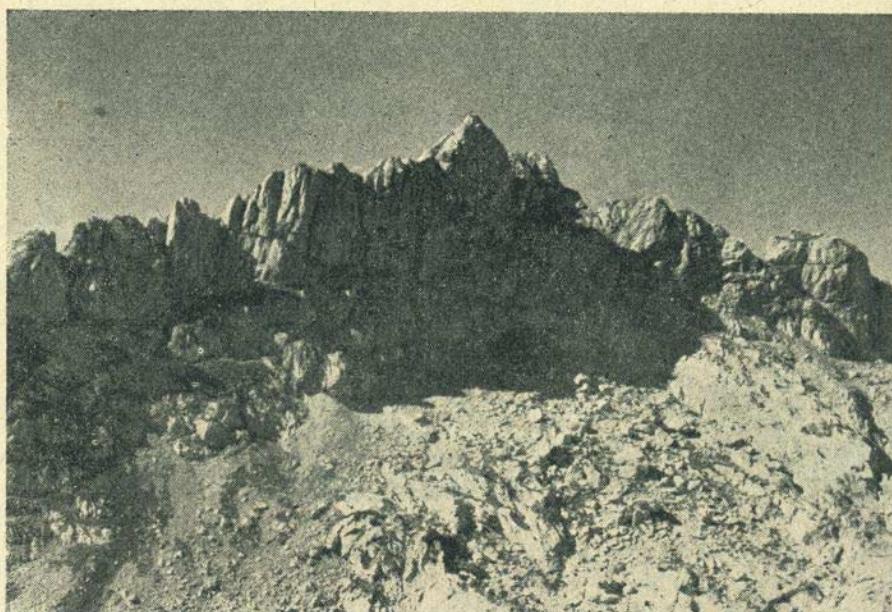
Foto: P. Lučić-Roki

Poslije kraćeg odmora krećemo dalje starom, ali još dobro sačuvanom markacijom. Markaciju su nekoliko dana kasnije obnovili članovi P. D. Javorina iz Sarajeva. Obilazimo tusti Čvorov Bogaz i nakon kratkog spuštanja uspinjemo se nad prostranom i divljom uvalom, kojoj se na dnu nalazi na pô presušeno jezerce Lokvica. Po dosta urušnom terenu diže se staza i provlači kroz uski klanac do Biljegovog Dola. Stijene što okružuju Biljegov Dô šibao je na mahuve snažni vjetar, uz oistar fijuk. Puteljak vijuga preko žuto-zelenih travnjaka između dubokih vrtača sa vječnim snijegom, prema glatkim ispranim stijenama Oble Glave, gdje se još može dobro pročitati natpis raskrsnice za Ledenu Pećinu.

Pogled je stalno zabavljen raznolikošću oblika sivih vapnenačnih gromada, ukrašenih klekovinom i malim travnjacima posutim svim mogućim vrstama planinskog cvijeća. Dok smo ovako uživali u ljetopatama visokog dinarskog svijeta, oborio se odjednom na nas snažan zamah vjetra, kao da nas je htio upozoriti da se nalazimo na domaku

Durmitorskih velikana. Divlji elemenat se upravo poigravao s nama. Morali smo se hvatati rukama za kamenje i lagano napredovati do grmlja klekovine, da se iz zavjetrine divimo snažnom gorskom pri-zoru što se pred nama pružio.

Nad južnom stranom divlje kamene kotline Valovitog Dola uzdi-gao se elegantni vrh Minina Bogaza (2402 m), okružen tornjevima, žljebovima i kamenim usovima, dok su iznad njega jurili rastrgani bijeli oblaci. Na zapadnoj strani doline iznad prostranih sipina ruši se strmi masiv Bobotovog Kuka sa Bezimenim Vrhom. Pogled na plavkastosivu piramidu Bobotovog Kuka mora oduševiti svakog pe-njača svojim zanimljivim sjeverozapadnim grebenom, ukrašenim brojnim prostranim policama i zardalim žljebovima.

Minin Bogaz

Foto: E. Plotnikov

Boreći se s vjetrom kretali smo u pravcu osamljene zeleno obra-štene glavice. Ovdje smo naišli na prve tamnocrvene cvjetove »mur-ke« (*Nigritella nigra*). Njen miris po vaniliji uvjerio nas je, da se nismo prevarili u svom nalazu. Pod sjevernom stranom obrasle gor-ske glavice našli smo u jednoj jami čistoga snijega, i njime napunili svoje već prazne čuturice. Krenuli smo dalje preko ogromnih kame-nih blokova do strme sipine pod markantnim sedlom Lučina Pre-vija, na jugoistočnoj strani Bobotovog Kuka. Sa sedla je pogled na razvedeni, gotovo okomiti greben Ćirove pećine (kako narod naziva Bobotov Kuk), zatim na Zubce sa svojim nizom tornjeva i tornjića, na tamnozelenu dubinu Dobrog Dola i brojne planinske lance s onu stranu Pive.

Vrhunac ljepote i divljine doživljava se na uskom malom sedlašcu, nekih stotinjak metara pod vrhom. U klancu 900 metara dubokom, okruženom veoma strmim padinama vrhova, pod divljim sipinama i oporom klekovicom pružilo se prozirno-zeleno Veliko Škrčko Jezero, tako bistro da mu se sa ove visine vidi do dna. Do njega sa lijeve strane svjetluca u odsjevu stijena Malo Jezero, a dalje niz klanac pogled luta daleko preko kanjona Sušice i Pive do ponosnog Maglića i šiljatog Bioča.

Ništa nije manje veličanstven pogled prema jugozapadu na mnoštvo šiljatih, raskidanih vrhova, ispred kojih se pružio masiv Šarenih Pasova. To je jedna od najzanimljivijih geoloških tvorevina na Durmitoru, gdje se na strmim padinama ovog bedema naizmjence re-

Stijene oko Bobotovog Kuka

Foto: E. Plotnikov

daju krivudavi tamnozeleni i sivi slojevi. U pravilnim razmacima zelene se nad okomitim kamenim stepenicama slojevi travnjaka, a to sve zajedno daje dojam šareno satkanih pasova.

Ovdje smo skinuli okovane cipele i putem preko manjih stijena i ploča, iznad kršljivih strmina stigli na vrh Bobotovog Kuka (2522 m). U zavjetrini pod novom triangulacionom piramidom naišli smo na članove ekipe vojno-geografskog instituta. Nakon upoznavanja i drugarskog stiska ruke ponudili su nam gunj da sjednemo i svježu vodu iz vojničke čuturice.

Na vrhu je puhao jak vjetar. Prema istočnoj strani tamnilo se duboko dolje Crno Jezero, a iznad žabljacke visoravni i tamnog reza kanjona Tare nazirale su se visoke planine Sandžaka. Svuda naokolo nizali su se brojni lanci crnogorskih i bosanskih planina.

Vjetar nam nije dozvoljavao duljeg boravka na vrhu. Nakon nekoliko snimaka uz piramidu, koju je upravo dovršila ova ekipa i stavljanja potpisa u kutiju ispod jednog kamena, krenuli smo natrag svi zajedno, do mjesata gdje im se put odvajao za njihov visinski logor.

Kad smo se približavali katunima, stršali su obrisi vrhova na crvenom zapadnom nebnu, pa smo se nakon kratkog odmora požurili prema već tamnoj šumi nad Mlinskim Potokom. Na namreškanoj površini Crnog jezera ljeskalo se mjesecévo svjetlo, završavajući ovako savršeno raskošnu simfoniju ovoga dana.

Pored već opisanih ljepota skriva se na Durmitoru još jedan dragulj, tamo usred šume pod Crvenom Gredom — Zmijino Jezero.

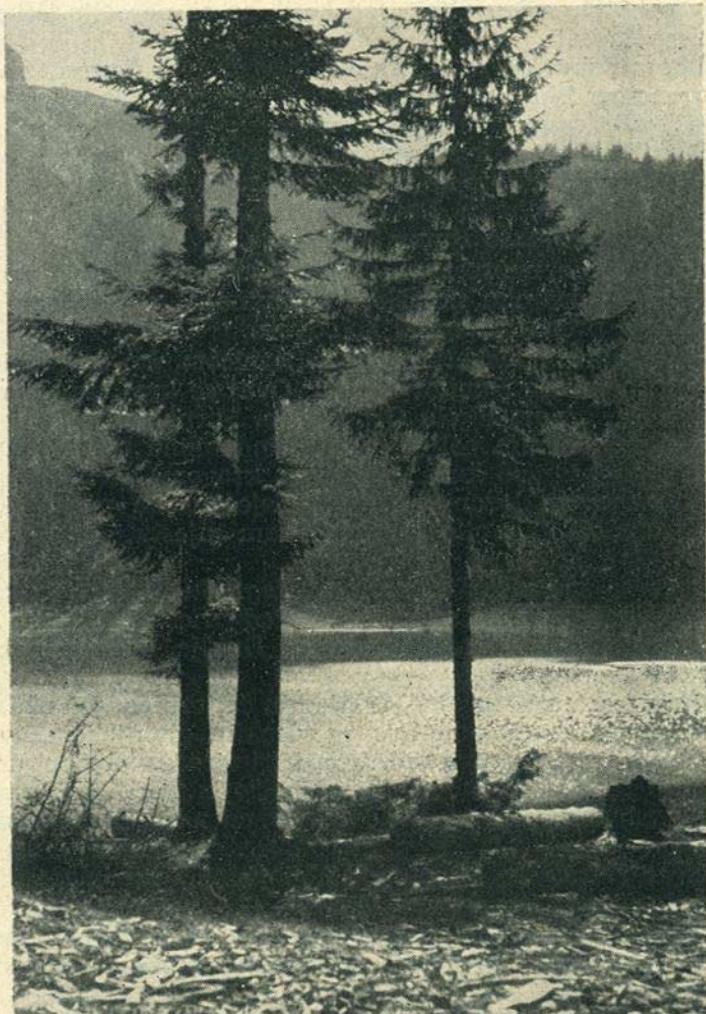
Bobotov Kuk u predvečerje

Foto: E. Plotnikov

Uz lijevu obalu Mlinskog Potoka vodi do njega stara markacija, koja se na mjestima gubi u divljini prastare crnogorične šume. Bez tih tragova markacije bilo bi ga prilično teško pronaći. Prizori u ovoj prašumi doista su fantastični. U polutami prelaziš preko obojenih stabala, pokrivenih mahovinom, pokraj isušenih omorika koje pružaju sve do zemlje svoje svjetlosive grane, okićene dugim vlastima mahovine i paučine i podsjećaju na starce-vilenjake iz bajki. Dok se čovjek penje kroz guštaru preko panjeva oprženih od groma, i nehotice mora gaziti po jagodama, koje se u velikim skupinama crvene na malim čistinicama što su ih načinila srušena stabla.

Usred ove guštare počinješ već pomalo gubiti nadu, da ćeš stići do jezera, kad odjednom kroz granje opaziš glatku površinu

jezera, prekrivenu na mjestima ogromnim zelenim listovima lopoča. Jedna divlja patka uzletjela je preplašeno; za njom još jedna sakrivši se među gustom trskom na drugom kraju jezera. Obilazimo oko jezera preko grana i povijuša koje sežu sve do površine vode. Lijepi žuti cvijetovi lopoča skoro su nam na dohvat ruke, ali ipak ne možemo do njih.

Na Crnom Jezeru-

Foto: Dr. M. Plotnikov

S druge strane jezera pružila se markantna stijena Crvene Grede, koja se strmo diže iznad visokih omorika što gusto zbijene dopiru tik do obale. Njihovi obrisi zrcale se u jezeru dajući mu dojam silne dubine, i tako još pojačavaju divlju romantiku Zmijinjeg Jezera.

Na jezeru bi ostali još dulje, da se nije počeo hvatati sumrak. Sjetili smo se na nedavno zavijanje vuka što smo ga čuli, a kad smo još usput naišli na ostatke zećjeg krvna, nastojali smo da što prije dođemo u blizinu ljudi.

Težak je bio rastanak sa durmitorskim visovima, šumama, jezera, travnatim proplancima sa stadima ovaca, te ugodnim susretima i razgovorima sa gostoljubivim goršacima. A žalili smo i za obilnim obrocima u hotelu »Durmitor«, od kojih su se naročito isticali razni mlječni specijaliteti.

Jurimo autobusom preko valovitih visoravnji Jezera, Drobnjaka, zatim obroncima Sinjaljevine planine. Naglo se spuštamo prema maloj kotlini, gdje se podno divljih gudura na izvorima Pive zbio kameniti Šavnik. Visoki, košturnjavi Crnogorci daju ovoj varošici juhački izgled, podsjećajući na nedavnu slavnu prošlost, i davne dane iz doba Small-age Čengića. Putem su nam suputnici pokazali mjesto, gdje je Novica posjekao ljtog Smail-agu.

Cesta se dalje neprestano diže i spušta, vijugajući prostranim visoravnima — idealnim skijaškim terenima. U noć stižemo do Nikšića, gdje smo prenoćili ispred kolodvora.

Nastavljamo put uskotračnom željeznicom, što se probija krševitim terenom prema Danilov-Gradu. Ovaj se kraj mnogo razlikuje od onoga u sjevernom dijelu Crne Gore. Mirna, zelena rijeka Zeta vijuga velikim plodnim poljem. Prolazimo mimo polja duhana, pamuka, a lijepe kamene kuće sa niskim krovom, okružene stablima smokava i vinovom lozom mnogo podsjećaju na primorske kuće. Danilov-Grad leži slikovito na povиšenom mjestu, okružen voćnjacima.

Ravnica se sve više širi prema Titogradu, novom centru Crne Gore, što se podiže iz ruševina bivše Podgorice. Uz rijeku Moraču, nedaleko Spuža vide se ruševine stare Duklje, gdje je nekada bio rimski grad Dioclea.

U Titogradu prekrcavamo se u malu željeznicu, još užu od normalne uskotračnice. Lokomotiva sa visokim dimnjakom uspjela je da povuče svoj teret od dva putnička i tri teretna vagona, nakon što joj je zadnji teretni vagon tri puta iskočio iz tračnica. Pruga nema nikakvog nasipa, nego su tračnice položene na cesti, tako da nema opasnosti da se prevrne. Duga dva sata vožnje do Plavnice kratio je putnicima svirač na harmonici, koji je na nozi imao pričvršćen def, tako da je orkestar bio potpun.

Donja Plavnica je mala luka smještena na jednom rukavu Skadarskog jezera, odakle smo krenuli ovećim motornim brodom preko jezera.

Teško je bilo priviknuti se na sve kontraste ovoga dana. Nakon visokih gora, otvorila se pred nama sva širina velikog Skadarskog jezera. Uz brodić voze čamci neobičnog oblika, sa dugačkim šiljastim kljunom, dok po obalama pasu nama neobične žute koze, sa vrlo dugačkom dlakom.

Brodić je vozio po određenom kursu zbog plićaka, režući zelene valiće. Čovjek ima dojam da se vozi morem po Splitskom Kanalu, samo što su se ovdje na sjeveroistoku, mjesto strmog Biokova, uzdi-

gle divlje Prokletije, dok su se iza njih nazirali vrhovi Komova. Zanimljivo je gledati planine visoke oko 2600 metara u gotovo apsolutnoj visini. Goli vrh Rumije postepeno se spuštao prema skadarskoj nizini, a sunce je palilo kao na moru.

Približavamo se uvali Virpazara, a panorama se opet mijenja. Pred velikim zaljevom kod ušća Rijeke Crnojevića pružila su se u jezeru dva romantična otočića Vranjina i Lesendra, koji svojim čunjastim izgledom, ruševinama starog grada i manastirom, iskaču iz ove barovite okoline.

Masline u Starom Baru

Foto: P. Lučić-Roki

Naš brod usporuje brzinu i lagano reže vodu između visokog močvarnog bilja, dok se na malim valićima nježno ziblju bijeli cvjetovi lopoča. Među trskama ponosno šeću bijele čaplje, rode i druge vodene ptice, ne obraćajući na nas ni malo pažnje. Uz obalu vide se razne naprave za isušenje ovog dijela jezera.

Pristanište u Virpazaru smješteno je pod starom tvrđavom. Znojeći se pod teškom prtljagom, dolazimo do kolodvora. Ovdje treba da se ukrcamo u zadnje prevozno sredstvo, koje će nas odvesti sve do morske obale.

Mala solidna uskotračnica sa vrlo jakom lokomotivom uspinje se nad vinorodnim terasama padina Sutormana i divljim razrovanim zapadnim grebenom Rumije. Vanredno izvedena pruga vijuga poput automobilske ceste u brojnim serpentinama, a uspon dosiže kulminaciju u dugačkom tunelu kod nadmorske visine od 650 metara.

Sada slijedi spuštanje niz obronke planina, odakle se otvara pogled na široku pučinu mora, koja se pruža beskrajno daleko sve do afričkih obala. Pruga zavija dalje; na jednom mjestu pravi čitav krug prolazeći ispod vlastitog vijadukta.

Približavamo se Baru. Jurimo velikim plodnim barskim poljem, mimo klanaca i stijena Rumije planine, koja se impozantno diže sa svojih 1596 metara visine. Sa sjeverne strane zaštićuje ona voćnjake, pamučna polja i maslinike kojima obiluje plodno barsko polje.

Sa jugozapadne strane Bara prostire se velika plaža, dugačka oko 6 kilometara, izložena ogromnim valovima silne pučine, dok se prama sjeveru pruža Rumija sa svojim kosim slojevima i dubokim prodorima južnih padina.

Vrlo je zanimljivo mjesto Stari Bar. Do njega se dolazi kroz prave šume maslina, od kojih su neke stare preko hiljadu godina. Ruševine staroga grada pune su historijskih uspomena još od vremena zetskog kneza Vojislava, koji je na zanimljiv način ovdje pobijedio Bizantince. Grad su novo sagradili Mlečani, a kasnije ga naselili i preudesili Turci, koji su ga držali sve dok ih nije krajem prošlog stoljeća topovima izbacio crnogorski kralj Nikola.

Iz ruševina stare sahat-kule izletio je čuk, kojega smo uznemirili obilazeći gradinu. U predvečerje vraćali smo se do hotela »Rumije« prolazeći kroz aleje narančinih stabala, dok je sa Rumije-planine puhaoo ugodan povjetarac.

Odmarali smo se od naše zanimljive, ali naporne ture šetnjama uz more i ugodnim kupanjem na pješčanim žalima Bara, Ulcinja i Sutomora.

Pučina pred Ulcinjem

Foto: P. Lučić-Roki

Oslobodenje Plitvica

U prvim danima ustanka jula 1941. odjekivali su u lapačkom kotaru prvi hitci ustaničkih pušaka protiv njemačko-talijanskih okupatora. Nevjerojatnom brzinom širila se borba diljem cijele naše ponosne Like, pa nije prošlo ni nekoliko mjeseci, a Lika je već slavila oslobođenje mnogih svojih kotareva. Narod je radije ginuo u borbi za slobodu, nego da sagne glavu pred omrznutim okupatorom i krvožednim hordama izdajnika našeg naroda Pavelića.

U velikoj odanosti, požrtvovanju i dubokoj ljubavi prema naruđu, borbu su rukovodili naši pali heroji Marko Orešković i Vlado Četković, dajući posljednji atom svoje snage za što uspješniju organizaciju narodnog ustanka pod rukovodstvom naše slavne Partije. Tako su junački borci čistili svoju kršnu Liku od okupatora, te ustaških i četničkih bandi. Kako se je oslobođala Lika, tako su se počele pisati najslavnije stranice historije naših naroda; tako su se rodile čete, bataljuni, brigade i proleterske divizije; tako su se ponosno vijale zastave naših naroda, zastave slobode — aprila mjeseca u Titovoј Korenici.

Samo još biser ponosne Like i cijele naše zemlje — Plitvička Jezera, očekuju svoj čas oslobođenja. I taj je došao. Još danas su mi u dubokom sjećanju krasni zadnji dani mjeseca aprila 1942., koji su se živo urezali u moju dušu.

Mnogo volim našu domovinu. U danima prošle Jugoslavije kao planinar sa najskromnijim sredstvima upoznao sam ljepote naše zemlje, među ostalim i Plitvička Jezera. Danas sam trebao da pokažem omraženom progonitelju našeg naroda koliko volim svoju zemlju; plašio sam se jedino, da mi koji od neprijatelja kakvim slučajem ili propustom ne uteče. A tu snagu još su više nadahnuli osjećaji i utisci koje je na mene ostavio pogled na ljepote koje sam ponovno promatrao iz grmlja, šikara i borovih šuma, osjećajući se kao tat, razbojnik, koji ne smije da stupi u najljepšu prirodu naše prekrasne domovine. Zar takvi osjećaji, zar takav revolt ne može da pokrene svaki živac u jednom sinu svoje domovine? Samo izdajicu to ne uzbuduje.

Tek što je okopnio snijeg koji je pokrivaо u teškim naslagama prekrasne borove i bjelogorične šume na obalama Plitvičkih Jezera, već su se raspupali mladi pupoljci bjelogorice iznad velikog slapa Kozjaka. Bučni slapovi veličanstveno su se rušili i s milijunima kapljica milovali tek prolistalo grmlje, a prekrasna zelena voda jezera mirno je i lagano oticala ispod bučnog slapa. Mali mlin kao da je nikao iz zemlje, a do nedavna pokrivaо ga je debeli snijeg.

Kroz šumu se polako probijala naša patrola izvidnica, pažljivo prateći svaki šum koji bi se pojavio u ovom ranom aprilskom jutru. U jednom momentu zastajemo; drugovi svojim budnim očima prate cestu do koje smo iznenada došli. Cesta se spušta od škole u selu

Plitvicama i sa mostom se veže s cestom koja se polako diže prema hotelu Belvi, gdje je ustaška postaja odnosno žandarmerijska kasarna, koja je sada sva pretvorena u jedan bunker.

Promatrali smo kratko vrijeme okolinu. Na rubu šume prostrane košanice, a dalje desno divni pašnjaci, kao da si poredao velike čilimove, tamnije i svjetlige zelene boje. A tamo još dalje nadovezuju se manja jezera sa slapovima koji se prebacuju preko mahovinom pokrivenog kamenja veselo šumeći u bogatoj pjeni, da završe u mirnom zelenom jezeru. Veliki slap vertikalno se rušeći uz potmulu tutnjavu ostavlja utisak nedokućive veličanstvenosti prirode i moćne snage.

Trgnuli smo se iz ovog snatrenja s kojim smo se opajali; ali i ovo je bilo dovoljno da u nama pobudi još veću težnju za izvršenjem postavljenog cilja. Šum kamiona koji se približavao prisilio nas je, da se što dublje povučemo u gusto grmlje, kraj ceste, znatiželjni da vidimo što neprijatelj prevozi u rano jutro u svoj garnizon.

Završivši svoj zadatak vraća se izvidnica da može pružiti podatke za izvođenje glavnog zadatka.

Nadošao je uzbudljiv momenat. »Sutra je prvi maj, drugovi, Plitvice moraju biti naše, a neprijatelj uništen«, čuje se poluglasan govor komesara druge čete Ognjena Price. Za sam napad dobro smo se spremili: imamo top oduzet od neprijatelja, imamo tanketu oduzetu od neprijatelja, a da i ne spominjem teške mitraljeze-bacače talijanskih tvornica Breda Fiat.

Oštar zvuk i naglo osvjetljenje plavkaste rakete prekinulo je riječi druga komesara. Nismo se mnogo plašili da nas neprijatelj otkrije, jer smo se nalazili u šumi, nekoliko stotina metara od njega. Dugi rafali neprijateljskih mitraljeza prekidali su noćnu tišinu, kao znak da neprijatelj zna da smo u blizini. Za vrijeme kratke pauze nastaje grozna tišina; tišina koja je poznata svakom borcu, koja izaziva želučane grčeve nervoze, sve dok ne započne bitka. U toj tišini možeš čuti burno kucanje srca svog druga do sebe.

Čujemo naređenje: prebacuj se, gradi grudobrane! Znači, naši komandanti hoće natjerati neprijatelja iščekivanjem i nervozom na nepomišljeno trošenje municije, da tako otkrije svoje puškarnice i raspored obrane. Još su se prebacivali zadnji borci, kad se začu potmula eksplozija ručnih bombi neprijatelja, a preko nas zvižduće parčad rasprsnutih bombi.

Mi još ne odgovaramo neprijatelju, još nije došao čas. Gledam na sat i konstatiram, da je po predviđenoj taktici zauzet položaj napada. Već su svi rukovodioci na okupu, čujem tih prigovor što sam zakasnio. I odmah se prelazi na posljednja naredenja za vršenje napada. Vraćam se u prve linije i sa jednom desetinom prebacujem se preko ceste da sa sjeverne strane obidem zgradu turističkog ureda. Raspoređena desetina ima zadatak da sa svojim oružjem zatvori puškarnice neprijatelja koje gledaju na cestu.

Dok borci sa velikom pomnjom biraju najpogodnija mjesta, čuje se snažam šum našeg tenka, a u isto vrijeme oštra neprijateljska

paljba. Sada je došao naš čas. Tako se sjedinila strašna vatra točno određena za svako oružje na svoj određeni cilj; najprije paljba našeg topdžije, a onda brzi rafali tenkovskog mitraljeza.

Znali smo, da ovu dobro utvrđenu zgradu možemo zauzeti samo preciznom vatrom našeg automatskog oružja i dobrim pogodcima topdžije, jer ćemo na taj način našim minerima omogućiti prilaz zgradi. Dva puta su mineri prilazili pod zaštitom tenka i naše vatre zgradi, ali bez uspjeha. Počelo je svanjivati; sada je najpogodniji čas, jer naši borci mogu bolje da biraju teren. Uz ponovno djelovanje artiljerijske vatre i uz prisutnost tenka minerima je uspjelo završiti već tri puta započeti posao. I sam neprijatelj prilikom povlačenja naše minerske grupe nije više davao onakav otpor kakav je bio unazad nekoliko sati. Uz jake eksplozije, dim i prašinu čuli su se ustrašeni jauci neprijatelja. Kratkim jurišem jedne naše čete minera načinjen je prolaz i bitka je bila završena.

Jutarnja zora pozdravila je stare gospodare Plitvičkih Jezera, pozdravila je sinove Plitvice, ponosne sinove naše slavne Like.

Uz naglu promjenu vremena na sam prvi maj 1942. godine pao je iznenadni snijeg, koji je svojom tankom navlakom dao samo našutiti kako su divna naša jezera u zimskom plaštu. Mirnoću koja je nastala padanjem snijega prekidalo je veselo pjevanje naših boraca koji su maršem svih četa koje su učestvovale u borbi za oslobođenje Plitvica, manifestirali odlučnost i ustrajnost u oslobođenju cijele naše zemlje do konačne pobjede.

Divne šume jezerskih obala privukle su sredinom maja na proslavu cijelu omladinu Like, koja je veselo slavila dan smotre svojih borbenih snaga za još veći i snažniji polet u borbi za uništenje okupatora.

Sjeverozapadna stijena Trnovačkog Durmitora*

Sunce se tek pojavilo iznad nazubljenih Komova, kada smo napustili naše male, lišćem zakrivene šatore, i pošli gustom nepokošenom travom uz padine Volujka. Na svjetloplavom jutarnjem nebu plovilo je par oblačića. Sa Trnovačkog jezera dizale su se bijele maglice, sakrivajući pogledu rastrgani Maglić. Na drugoj strani, još netaknuta sunčanim zrakama, ponosno se uzdigla bijela sjeverozapadna stijena volujačkog vrha Durmitora (2331 m). To je bio naš cilj toga dana.

Nakon jednog sata uspinjanja stigli smo na veliku, klekovinom obraslu gredinu, odakle nam je pogled pao na moćno točilo, po kojem smo se morali probiti pod stijenu. Na vrhu točila malo smo odahnuli. Penjući jedan uz drugoga preko raspucanog rebra, ispranog od vode i izglađenog od kamenja, koje pada odozgora, stigli smo u prostranu, snijegom ispunjenu jarugu. Iza napornog uspinjanja suncem obasjanim točilom, ugodno smo se osjećali u hladnoj, vlažnoj jaruzi. Nakon kojih šezdeset metara penjanja po skrajnje kršljivom, crvenom kamenju, skrenuli smo preko ispranih ploča u prostranu, šljunkom zasutu udubinu. Odlučili smo da se ovdje navežemo.

Sjeli smo da se malo odmorimo. Dok je Krešo pripremao uže i ostali tehnički pribor, ja sam sagradio malu piramidu od razbacanog kamenja. Lijevo iznad nas nadvile su se glatke, isprane ploče, dok su se na drugom kraju snježne jaruge prkosno nanizali okomiti crveni tornjevi, tvoreći rastrgani greben koji seže sve do osamljenog bezimenog vrha, što se nadvio neposredno iznad Trnovačkog jezera, a pripada skupini Vlasulje. Jedinu mogućnost prolaza vidjeli smo u strmim, mjestimično zatvorenim kaminima, par metara desno od nas, pa smo odlučili pokušati ovuda.

Odmah u početku dala nam je stijena do znanja, da je ne ćemo lako savladati. Glatke ploče, sa oskudnim oprimcima savladali smo pomoću klinova i stigli u uski, plitki žlijeb. Velika ljska smedeg, gromadastog kamenja zatvarala je prolaz kroz njega, tvoreći dva uska, jako prevjesna kamina. Nije bilo druge mogućnosti, morali smo preko prevjesa.

Bio je na meni red da penjem prvi. Krešo je stajao na malenoj, nagnutoj polici, osiguran na oskudno kamo izbočenje. Pokušao sam zabititi klin da pojačam osiguranje, no bezuspješno. Pošao sam ipak dalje. Za smjer probijanja izabrao sam lijevi kamin. Polagano, koristeći najviše trenje odjećom, uspijevalo mi je metar po metar savladavati prevjes. Stigavši već skoro do vrha, nisam mogao dalje. Zaglavljen nogama i tijelom u uskoj pukotini, držeći se jednom rukom za malu, raspucanu ljsku, uzalud sam drugom rukom tražio ma kakav oprimak. U ruci mi je ostajalo samo razdrobljeno kamenje. Jedan metar iznad sebe ugledao sam malu, oštru kamenu izbočinu. Bio sam neodlučan. Da li da se bacim na nju? Hoće li izdržati?

* Prvenstveni uspon izveli: Ivo Gropuzzo i Krešo Mihaljević.

Želja da savladam zapreku nadvladala je u meni oprez. Izbacio sam se iz pukotine, i uspio uhvatiti izbočinu. Počeo sam se rukama privlačiti do nje, no tada primjetim da se otkida od stijene. Cijelim tijelom prošla me je hladna jeza. Naglo sam se spustio, nastojeći da pronađem staro uporište u pukotini ispod sebe. Nije mi uspjelo. Polagano su mi noge stale kliziti po glatkim pločama. Uzalud sam našao da se uvučem dublje u kamin, gdje sam samo dva metra ispod sebe video krasnu stepenicu, na kojoj bih mogao sigurno stajati.

Sekunde klizanja pričinile su mi se čitavom vječnošću. Mnogo misli i osjećaja prošlo mi je nesređeno kroz mozak u to kratko vrijeme... »Hoće li Krešo izdržati, ili ćemo obojica odletjeti kroz zrak? Ako izdrži, hoću li se jako polomiti? Pred oči su mi došle one guste šume i bespuća koja nas dijele od prve ljudske naseobine. Tko će me odavde iznijeti? Zašto sam bio tako neoprezan?«... Konačno potpuno izgubih uporište...

»Utopljenik se i slamke hvata«, kaže narodna poslovica. U zadnji čas primjetio sam ispod sebe par centimetara široku pukotinu i u njoj zaglavljen kamen, velik poput kutije od šibica. Naglo ispružim ruku i u slijedećem sam času visio na njemu, a malo kasnije stajao na udobnoj stepenici u kaminu. Sa čela tekle su mi debele kapljice hladnog znoja. Polagano sam se spustio do Kreše da se kod njega odmorim. Predložio sam mu da on pokuša.

Preuzeo sam osiguranje, a on je, nekako nevoljko, pošao naprijed. S napetim iščekivanjem promatrao sam svaku njegovu kretnju. Ulazi u kamin. Polako se uspinje. Zaglavljuje se u pukotinu, uzalud traži oprimak. Spušta se. Zar ćemo se vratiti pobijedeni?

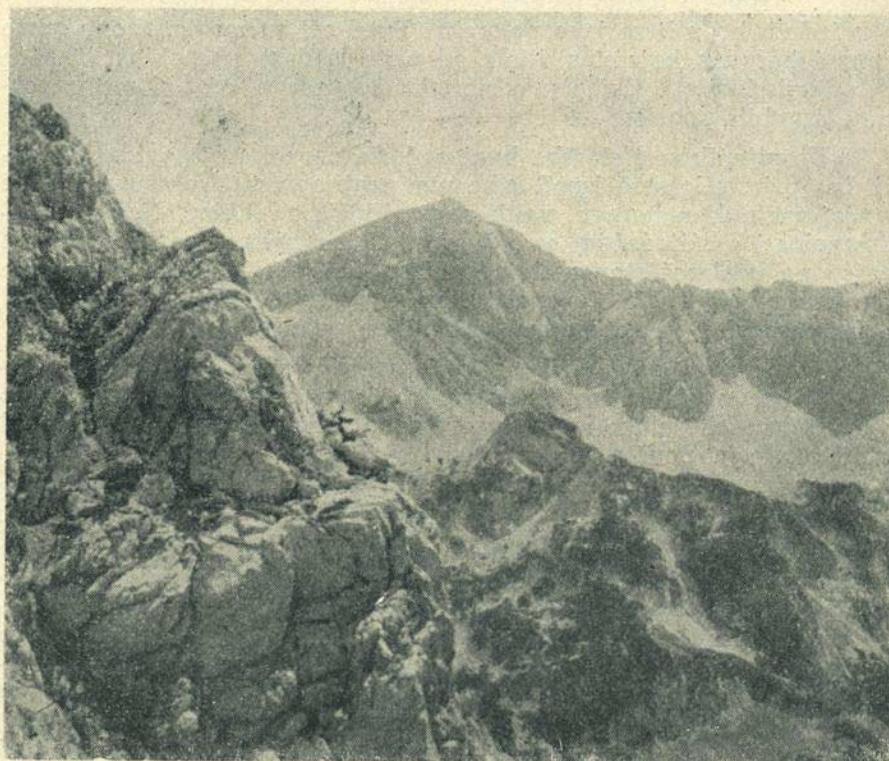
Dok se Krešo spuštao, pažljivo sam promatrao prevjese iznad sebe. Možda bi se moglo ipak preko same ljske, možda postoji mogućnost zabijanja klinova? Polazim opet naprijed. Okrenut prema ljsuci uspinjem se sada desnim kaminom. Pronalazim pukotinu. Cijela ljska šuplje odzvanja, ali klin ulazi, dajući sve više tonove. Konačno je sav ušao. Ubacujem u njega Prussikovu zamku i tako dobivam uporište, te se izbacujem iz kamina. Još su dva kлина pjevaljući ušla u ljsku i prevjes je bio savladan. Sjeo sam u prostranu udubinu i osiguravao Krešu. Bio sam neizmjerno zadovoljan. No uskoro mi je osjećaj zadovoljstva morao ustupiti mjesto zabrinutosti za daljnji uspon. Dok je Krešo ispod mene izbijao klinove, ja sam zabrinuto promatrao veliki, raspucani strop, koji se nadvio iznad nas.

Preuzeo sam naprtnjaču od Kreše i osigurao ga. U velikom raskoraku izdigao se on nad prazninu, oslanjajući se na uže koje je teklo kroz klin, zabijen u stropu. Dohvatio je rub stropa, našao dobre oprimke i objesio se rukama na njih. Polagano je nestajalo njegovo tijelo iznad ruba. Čuo sam samo još njegovo teško dahtanje i konačno poziv: »Hajde!«... Uskoro smo penjali jedan uz drugoga po lakom, kršljivom terenu u pravcu velike crvene rupe, u kojoj smo sagradili kamenu piramidu.

Sa juga su se navukli tamni oblaci i pokrili nebo. Duboko ispod nas, tamnilo se jezero, okruženo bijelim točilima i gustim šumama,

uzburkano hladnim vjetrom, koji je počeo duvati. Zabrinuto smo se pogledali. Odlučili smo da odustanemo od odmora i da odmah požurimo dalje.

Pošao sam lijevo po polici, koja postaje sve uža i konačno potpuno nestaje. Pomoću klina prebacio sam se preko malog trbuha na čvrstu bijelu stijenu, siromašnu oprimcima. Osigurao sam Krešu koji je, došavši do mene, proslijedio naprijed i u krasnom, vanredno teškom slobodnom penjanju stigao za dužinu užeta dalje, do neudobne rupe sa kosim dnom ispod velikog prevjesa, koji je ujedno predstav-

Stijena Trnovačkog Durmitora

Foto: E. Rakoš

ljaо najteže mjesto u stijeni. Došao sam do njega i teškom mukom u uskom prostoru skinuo naprtnjaču. Kratko vrijeme iza toga uzalud sam iznad prevjesa tražio osiguravalište na okomitoj, kršljivoj crvenoj stijeni. Nakon mnogih pokušaja uspio sam zabititi dva klina i dobro se pričvrstiti uz stijenu.

U beskonačnost su se otegli časovi dok nisam ugledao pod sobom Krešinu glavu i ramena. U daljinu se čula potmula grmljavina. Drhtao sam od zime i sa zebnjom promatrao tamnomodre oblake, koji su se gomilali na nebnu. Visinomjer je pokazivao još stotinu me-

tara do vrha. Hoćemo li uspjeti da prije oluje izadeno iz stijene? Kakve nas poteškoće još čekaju? ...

Po čvrstoj crvenkastoj stijeni sa sitnim izbočinama stigli smo na malo, raspucano sedlo. Iznad nas se nadvrio okomiti stometarski sivi stup, koji nas je dijelio od vrha. Zamračilo se. Iznenada zablje-sne munja i samotnu tišinu prekine oštar prasak. Cijelim me je tijelom prošla ledena jeza. Gotovo nagonski sagnuli smo se obojica i rukama sakrili željezne klinove, koji su nam visjeli o pojusu.

Brzo smo stvorili odluku. Pokušati ćemo prečenjem u desno zaobići stup i dohvatići se grebena, pedesetak metara niže od vrha. Počele su padati prve debele kapi hladne kiše. Po skrajnje kršljivoj stijeni pošao je Krešo naprijed. Ja sam ga slijedio sa naprtnjačom. Osjećao sam se veoma jadno. Uzalud smo nastojali da penjemo opre-zno, mnogo kamenja pod našim nogama i rukama otišlo je u dubinu.

Glatke, mokre ploče zapriječile su nam daljnji put. Zabrinuto smo promatrali stijenu. Par metara pod sobom opazili smo usku policu. Treba se spustiti do nje. Zabili smo klin. Koristeći se užetom koje sam polagano popuštao, sišao je Krešo na policu, i po njoj pro-slijedio u desno. Promatrao sam raspucanu stijenu ispod sebe i počeo razmišljati kako ću se spustiti kad izbijem klin. U slučaju pada sav ću se polomiti prije nego me Krešo zaustavi. Unatoč hladnoće, počeo sam se znojiti. Kad me je Krešo pozvao da dođem, imao sam već gotov plan. Spustio sam se par metara po užetu i dolje zabio novi klin. Zatim sam se vratio i izbio gornji klin. Ovako osiguran mirnije sam se spuštao. Kad sam stigao do Kreše, spustio se pravi pljusak. Veliki komadi leda udarali su po našim prozeblim rukama i glavama. Drhtali smo kao protovi ...

Krešo je pošao dalje i nestao u mokrom žlijebu iza ugla. Nisam ga mogao više osiguravati. Mokro uže ukrutilo se kao da je od drva te nije htjelo više teći. Sve što sam mogao učiniti bilo je da ga savijam i guram za Krešom. Zapinjući o stijenu, rušilo je ono velike količine kamenja, koje je uz štropot padalo niz stijenu. Uže se polagano bližalo kraju. Viknem Kreši, no bez odgovora. Ponovo stanem vikati i čujem da on nešto odgovara. Radi grmljavine i udaranja leda ne razumijem ga. Uže i dalje klizi. Više ga nema. Ne znam što bih učinio. Ukočen od zime počnem se polagano penjati za njim ...

Spustio se novi val tuče praćen gromovima. Stisnuo sam se uz stijenu, grčevito se držeći za nestalne oprimke. Osjećam kako mi ledena voda ulazi u rukave i teče po prsima ... a Krešo penje dalje! Podem za njim i uskoro ga ugledam daleko iznad sebe kako se uvlači u kršljiv žlijeb. Kad sam se, osiguran odozgo, uspeo do njega, primijetio sam zapanjeno, da je on za vrijeme najvećeg pljuska savladao bez klinova jednu izvanrednu tešku i kršljivu pukotinu. Penjući po žlijebu jedan uz drugoga uskoro smo stigli na travnati greben, pedesetak metara pod vrhom. Osjetio sam kao da mi se ogroman kamen odvalio sa srca. Brigu oko vlastite sigurnosti zamijenila je sada briga za sudbinu drugova, koji su u isto vrijeme penjali u okolnim stijenama. Jesu li Nino i Boris sretno izišli iz Durmitorovog sjevernog rebra? Mirko i Edi iz sjeverne stijene Vlasulje? Ili možda bespomoćno čuče u kakvom mokrom žlijebu? ..

Teškom mukom oslobođio sam se krutog užeta i omotao ga oko Kreše. Polagano, gazeći do gležanja po napadalom ledu, spuštali smo se prema Presjeci, da se odavle ispod Vlasulje spustimo na jezero. Dok smo se kroz škape probijali bespućem pod sjevernu stijenu Vlasulje, promatrале su nas iz jedne vratače prazne očne duplje palog borca iz Pete ofenzive. Tko zna kako se ranjen ili bolestan dovukao u ovu kamenu pustoš i ostao ovdje zauvijek ležati. Zab-

U jugozapadnom grebenu Maglića

Foto: E. Rakoš

ravili smo na nevrijeme i šutke promatrali izbljedjeli kostur, razmišljajući o patnjama i žrtvama, koje je naš narod podnio u borbi za slobodu.

Pod stijenom Vlasulje javili smo se dozivanjem. Odgovorila nam je samo jeka, praćena gromovima. Da li su Mirko i Edi sretno izašli? Ili možda!... o tome se nismo usudili ni misliti. Uskoro smo se kroz gustu travu probijali prema jezeru. Stigavši do ruba odakle se ponovo vidi jezero, opet smo se javili vikanjem. Odmah smo dobili veseli odgovor odozdo. Svi su već sretno stigli!

Smireni, otupjeli od umora i zime, polagano smo silazili kroz šumu, da prokisli do kože provedemo jednu hladnu noć pod malim šatorima...

Primjena infracrvene fotografije u amaterskoj fotografiji

(Iz knjige dr. ing. M. Plotnikova »Infracrvena fotografija«)

I. REPRODUKCIJA TONOVA

Infracrvena snimka izgleda posve drugačije, nego li snimka običnom fotografskom emulzijom. To dolazi od toga, što se infracrvene zrake drugačije reflektiraju sa pojedinih predmeta a i razni predmeti ih drugačije propuštaju nego li zrake vidljivog svjetla. Stoga se boje u prirodi reproduciraju na infracrvenom materijalu posve drugačije, nego što smo to navikli vidjeti kod normalnih fotografskih snimaka.

Prije nego što predemo na opisivanje, kako infracrvena fotografija reproducira pojedine boje u prirodi, pozabavit ćemo se reprodukcijom tonova (boja) u običnoj fotografiji.

Boje dijelimo općenito u dvije grupe:

1. u čiste boje — boje spektra (obje zrake) i
2. u boje tijela — pigmentne boje.

Čiste boje su obje zrake to jest one zrake svjetla koje u našem oku izazivaju osjećaj boje. One mogu pripadati jednom uskom ili jednom širem spektralnom području. Ako se trak obojenih zraka sastoji samo iz zraka koje pripadaju jednom vrlo uskom spektralnom području, ili kako se to naučno kaže, jednoj liniji, onda taj trak obojenih zraka nazivamo monokromatskim svjetлом. Ovakovo se svjetlo više ne može rastaviti prolazom kroz staklenu prizmu ili rešetkom ogiba. Propustimo li zrake jedne spektralne linije kroz staklenu prizmu, dobit ćemo na bijelom zastoru iza nje opet liniju. Trak zraka jedne spektralne linije sastoji se naime iz zraka jednakе duljine vala, koje se, prema onome, što smo u uvodu rekli, i jednakо jako lome. Prizmom ili rešetkom ogiba možemo rastaviti samo trak svjetla, koji se sastoji iz zraka razne duljine vala, jer se te i razno jako lome (ili ugibaju), te prema tome dolaze na zastor iza prizme na razna mesta.

Čiste boje možemo dobiti, ako pred neki izvor svjetla stavimo filter. Većinom na taj način ne ćemo dobiti monokromatsko svjetlo, nego će zrake tog svjetla pripadati više ili manje širokom spektralnom području, svjetlo će biti sastavljeno iz zraka razne duljine vala t. j. raznih boja. Naše oko vidi sve te duljine vala zajedno kao jedan određeni ton boje, koji bi odgovarao nekoj duljini vala u spektru. Crveni filter postavljen pred izvor svjetla propušta crvene, narančaste i žute zrake, a sve te zrake zajedno osjeća naše oko kao crvenu boju stanovitog tona. Žuti filter opet propušta crvene, narančaste, žute, zelene i modrozelene zrake, koje naše oko sve zajedno osjeća kao žutu boju. Nalaze li se u svjetlu sve zrake vidljivog spektra, onda, kako je poznato, osjeća naše oko to svjetlo kao bijelo svjetlo. Naše oko dakle nije u stanju da razlikuje monokromatsko svjetlo od sastavljenog svjetla. Stoga su nam za analizu

svijetla potrebni specijalni aparati — spektroskopi — pomoću kojih možemo ustanoviti, da li se radi o monokromatskom ili sastavljenom svjetlu.

B o j e t i j e l a. U prirodi imamo praktično posla samo sa bojama tijela. Čistih boja ima malo — na pr. boja neba. Boje tijela nisu čiste boje, nego su više ili manje onečišćene stanovitim sadržajem bjelila ili crnila. Ružičasta je boja na pr. crvena odnosno purpurna boja sa stanovitim sadržajem crnila. Što se tiče tona boje, to kod boja tijela nemamo nikad monokromatsko svjetlo, nego uvijek svjetlo iz jednog širokog spektralnog područja. Prema tome boju tijela sačinjavaju ton boje, njena zasićenost, sadržaj bjelila i crnila.

Kad smo govorili o osjetljivosti fotografskih emulzija za razne boje, rekli smo, da je cilj crno-bijele fotografije, da prikaže boje u prirodi u sivim tonovima, koji odgovaraju osjetljivosti našeg oka za pojedine boje. Reprodukcija tonova nekog obojenog predmeta razlikovati će se već prema osjetljivosti dolične fotografске emulzije za boje. Osim vrste emulzije utječu na reprodukciju tonova vrst raskvete, kod koje snimamo, te filter.

Osjetljivost neke fotografске emulzije za boje možemo odrediti na dva načina.

1. Snimamo spektar. To radimo aparatima, koji se zovu spektrografi. Iz intenziteta zacrnjenja na negativu u pojedinim dijelovima spektra zaključujemo na osjetljivost za ovu ili onu duljinu vala. Na ovaj način dobivamo osjetljivost emulzije za spektralne boje.

2. Snimanje obojenih tablica — na pr. Lagorio tablica — dobivamo iz intenziteta zacrnjenja pojedinih obojenih ploha na negativu osjetljivost emulzije za boje tijela.

Boje Lagorio tablice su čisti pigmenti, dakle ne sadržavaju ni bjelila ni crnila. Snimanjem ovako obojenih tablica dobivamo rezultate, koji su za praksu od veće važnosti, jer u prirodi većinom snimamo boje tijela.

Spektralna osjetljivost infracrvenog materijala poznata je iz spektralnih snimaka. Sada nas zanima, kako će pojedine boje, a osobito boje tijela, biti reproducirane na infracrvenoj snimci, te kakav utjecaj na reprodukciju ima duljina vala infracrvenih zraka. Moramo imati na umu, da su infracrvene zrake za oko nevidljive, te da okom ne možemo ustanoviti, da li se one sa nekog predmeta jako ili slabo reflektiraju, pa prema tome i ne znamo, da li će taj predmet na snimci izaći svijetao ili taman. Ali postoji mogućnost, da možemo i za infracrvenu snimku po prilici odrediti, kako predmet koji snimamo, reflektira u pojedinim svojim dijelovima infracrvene zrake. Ako naime taj predmet promatramo kroz ljubičasti filter — na pr. kristalvioleta — onda će ona mesta na predmetu, koja reflektiraju infracrvene zrake, izgledati tamnocrveno (purpurno), a ona mesta na predmetu, koja ne reflektiraju infracrvene zrake, izgledati će modroljubičasto, jer taj ljubičasti filter propušta osim modroljubičastih još i tamnocrvene i infracrvene zrake. Ova se metoda može upotrebiti samo kod jako osvjetljenih objekata. Općenito ne možemo kod infracrvene snimke unaprijed reći, kako će ova ili ona boja izaći na snimci. Uz stanovito je iskustvo to donekle moguće,

ako radimo sa predmetima, koji se češće opetuju. Ali ako stojimo pred posve novim objektom, ne možemo unaprijed znati rezultat.

Prirodna snimka. Ovdje vidimo, da se kod snimke infracrvenim zrakama boje u prirodi reproduciraju ovako: nebo je crno, tamnoča ovisi o atmosferskim prilikama. Ako je nebo tamnomodro, dolazi na infracrvenoj snimci crno, ako je uslijed sumaglice i prašine svijetlomodro, dolazi na infracrvenoj snimci tamnosivo. Oblaci dolaze bijeli i vrlo kontrastni, voda tamna, a zelenilo bijelo.

Iz ovih različitih primjera možemo si za početak stvoriti sliku o reprodukciji tonova na infracrvenoj snimci. Zelenilo — šume i livate — kao i sve cvijeće, bez obzira na boju, dolazi bijelo. Ono je tim svjetlige, čim većom duljinom vala snimamo. Modro nebo i voda dolaze tamno do crne. Ta se tamnoča povećava povećanjem duljine vala, kojim snimamo. Oblaci dolaze bijelo i vrlo kontrastno. Obojeni pigmenti te tvari obojene organskim bojama, dolaze također svijetli. Naprotiv opet ispadaju neke tiskarske boje te neke anorganske boje i soli na snimci tamno.

Osim toga se iz slika može razabrati razlika između snimaka sa tamnocrvenim i infracrvenim zrakama, a također i razlike kod samih infracrvenih zraka. To opet ovisi o tome, sa kojom smo duljinom vala snimali. Zato treba, što je bilo već na početku spomenuto, kod svake infracrvene snimke navesti, s kojom se je duljinom vala snimalo. Nije dosta, da se samo kaže, da je to infracrvena snimka.

Opaža se kod infracrvenih snimaka, da u većini slučajeva sa povećanjem duljine vala, predmeti ispadaju svjetliji. To ćemo vidjeti još i kod kasnijih primjera. Obratni su primjeri, da naime sa povećanjem duljine vala predmeti ispadaju sve tamniji, relativno rjeđi.

Nameće se i nehotice pitanje, može li se ta grana fotografije upotrebiti i za amaterske snimke, dakle snimke, kod kojih je glavni cilj estetsko djelovanje snimke, kad je reprodukcija tonova na infracrvenoj snimci posve drugačija. Kako ćemo vidjeti, moguće je i sa infracrvenim materijalom dobiti snimke, koje pokazuju stanovite efekte i djeluju slikovito — estetski — i to gdjekad upravo radi te posve različite reprodukcije tonova.

II. SNIMANJE U PRIRODI

Snimanje u daljinu, te slikovito djelujuće snimke

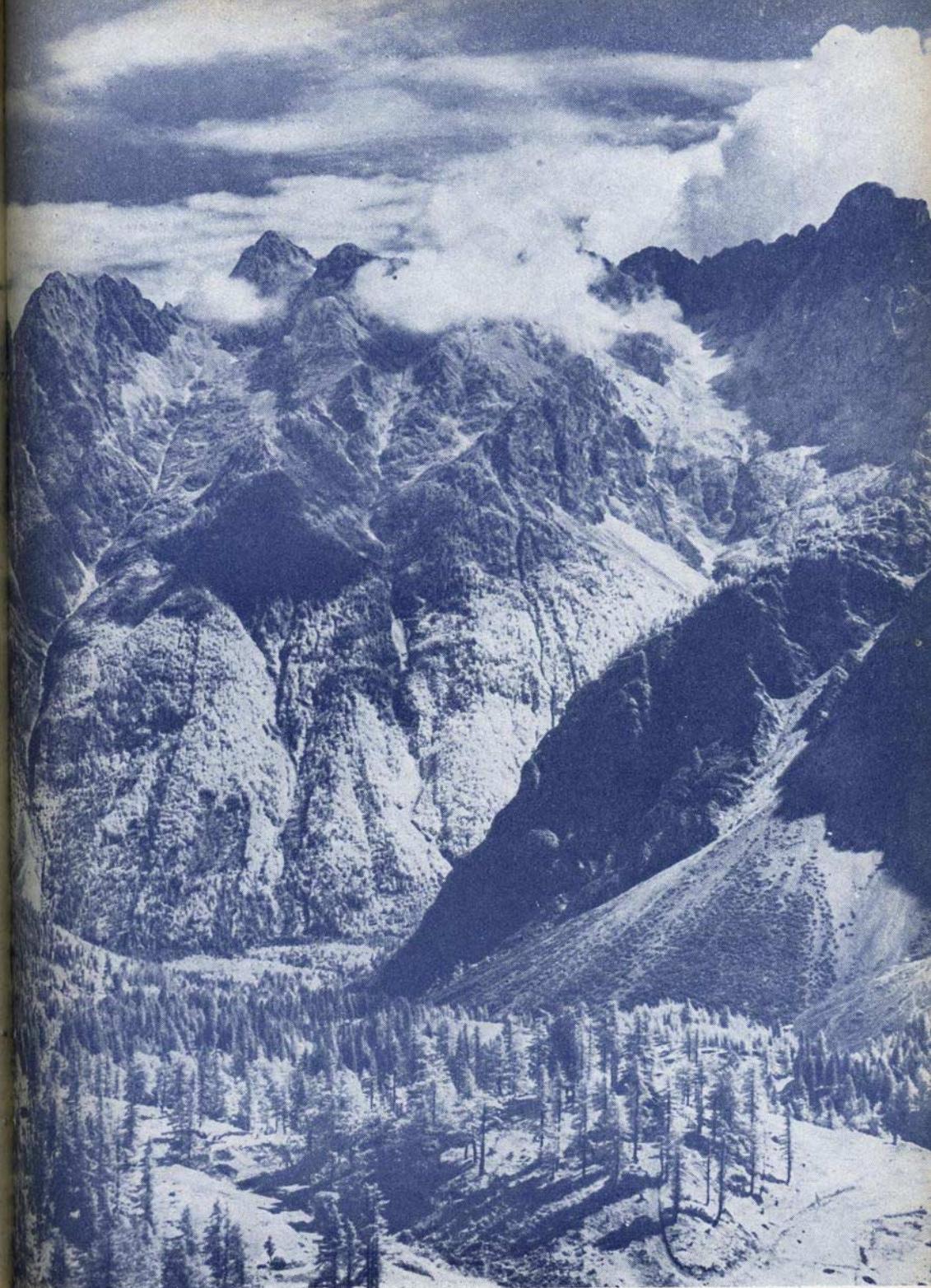
Iz prije navedenih primjera vidjeli smo, da infracrvene prirodne snimke imaju drugi izgled, nego snimke sa pankromatskom emulzijom. Već je u prošlom poglavljju bilo govora o tome, da je jedan od uzroka posve drugačijeg izgleda infracrvenih snimaka posve drugačija reprodukcija tonova na infracrvenom materijalu, a drugi je uzrok, da na infracrvenim snimkama dolaze daleki predmeti i kod mutne atmosfere vrlo jasno.

Ponovimo najprije još jednom reprodukciju tonova u prirodi. Modro nebo dolazi crno, jer modre zrake ne prolaze kroz infracrveni

filter, a boja je neba jedna čista boja. Tamnoća neba ovisi o atmosferskim prilikama, te o smjeru snimanja. Najtamnije je, ako imamo sunce za ledima. Snimamo li krajinu sa povišenog mjeseta, opazit ćemo da je nebo prema horizontu mnogo svjetlije. Oblaci dolaze vrlo kontrastno, jer se od njih infracrvene zrake jako reflektiraju te oni odskaču dobro na tamno reproduciranom nebu. Voda — mora, jezera i rijeke — dolazi na slici tamna. Tamnoća ovisi o smjeru sunca. Snijeg ispada na infracrvenoj snimci nešto tamnije, nego li na običnoj. Zelenilo — šume i livade — ispada jako svijetlo, te izgleda kao da je pokriveno snijegom — snježni efekt ili Wood-efekt. Sjene dolaze kontrastne, one izgledaju relativno tamnije, nego na običnoj snimci. Cvijeće svih boja dolazi svijetlo. Zgrade već prema vrsti kamena ili građe.

Daleki predmeti ispadaju na infracrvenoj snimci vrlo jasno. Snimamo li na pr. kod sumaglice brda u daljinu, koja se okom skoro ili uopće više ne zapažaju, ispadaju ona na infracrvenoj snimci sasvim jasna. Koji put izgleda tako, kao da sumaglice nema, te je na taj način, pod stanovitim okolnostima moguće, praviti snimke na više stotina kilometara udaljenosti. Uzrok leži u tome, da je naša atmosfera već prema vremenskim prilikama, više ili manje jaki mutni medij, koji mijenja optička svojstva prolazećih zraka. Padaju li sunčane zrake na neki daleki predmet — na pr. brdo — reflektiraju se od njega, te dolaze kroz mutni medij do objektiva fotokamere. Na tom se putu više ili manje raspršuju na česticama vode ili prašine, koje se nalaze u zraku i koje stvaraju zamućenje atmosfere. Osim toga padaju sunčane zrake i na sloj uzduha, koji se nalazi između predmeta i kamere, te se tamo i te zrake djelomično raspršuju. To znači, da raspršeno svijetlo ili zamućenje atmosfere a s tim u vezi i smanjenje kontrasta dalekih objekata — smanjenje vidika — dolazi od toga, što se zrake, koje se reflektiraju sa predmeta, koji snimamo ili ga gledamo, djelomično raspršuju na putu do fotokamere dotično oka i što se zrake, koje izravno sa sunca padaju na sloj uzduha raspršuju. Ovo se raspršeno svijetlo za relativno jasnih dana zove također »zračno svijetlo« i ono daje našem oku osjećaj daljine — modrikasta daljina. Ovo raspršeno svijetlo djeluje kod snimanja na taj način, da se preko čitave snimke stvara stanovita mrena, a uslijed nje se smanjuje kontrast, t. j. detalji se na objektu gube, osobito na objektima u daljinu. Gledamo li neki planinski kraj, onda su gorski lanci u daljini svjetliji — sa malo ili bez detalja — nego li oni u blizini.

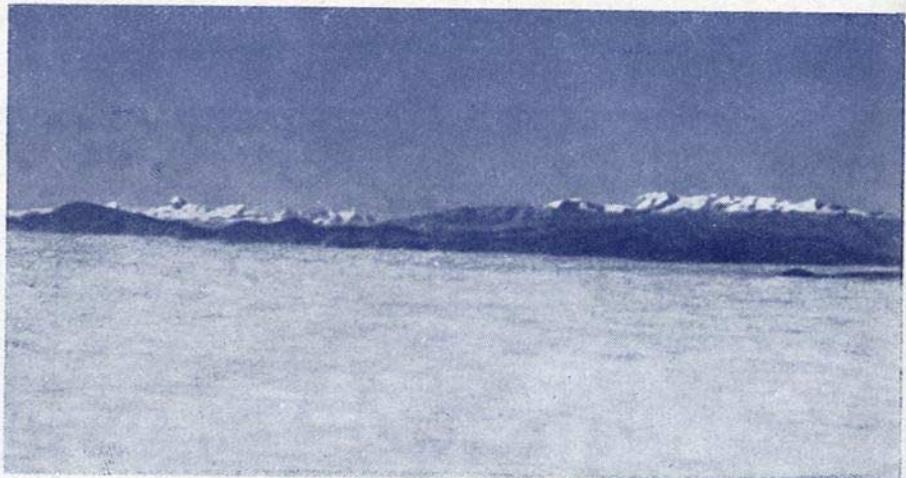
Kod mutnih se medija ne raspršuju sve zrake podjednako jako. One sa kraćom duljinom vala — modre i ljubičaste — općenito se jače raspršuju, nego li one sa većom duljinom vala — crvene i infracrvene. Jačina raspršenja ovisna je također o veličini čestica mutnog medija. Za sada treba da upamtimo to, da se zrake sa kraćom duljinom vala raspršuju jako, ako su čestice mutnog medija vrlo male, kao n. pr. kod sumaglice, a one sa većom duljinom vala malo ili gotovo ništa. Ako je pak veličina čestica veća, kao n. pr. kod magle, onda se također više ili manje raspršuju i infracrvene zrake t. j. zrake sa većim duljinama vala.

Špik sa Vršiča (Infracrveni snimak)

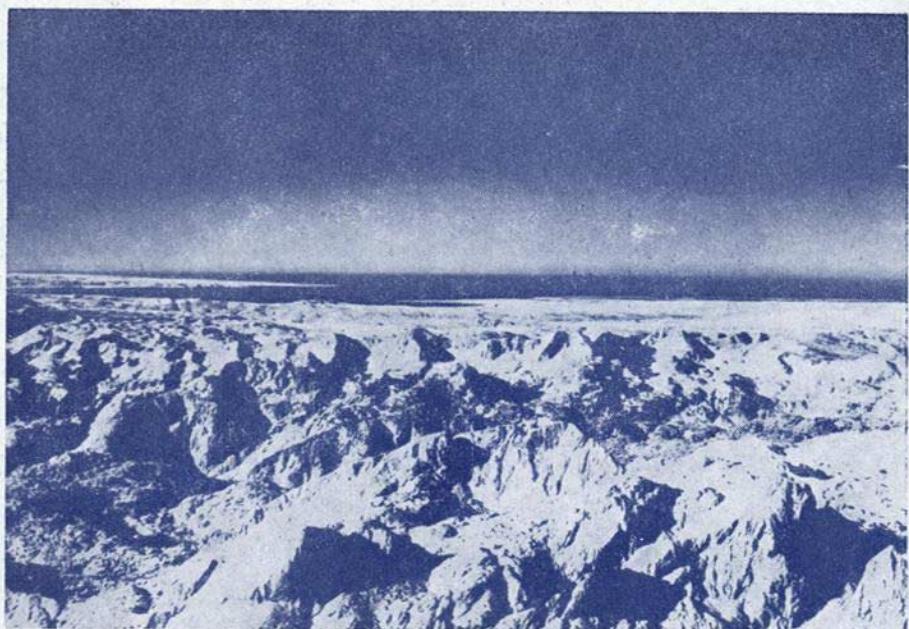
Foto: Dr. M. Plotnikov

Triglav

Julijanske Alpe (lijevo) i Savinjske Alpe (desno) sa Zagrebačke gore (Slijeme). Triglav (2683 m), udaljenost oko 175 km. Dolje magleno more. Decembar.
Infracrveni snimak.

Foto: Dr. M. Plotnikov

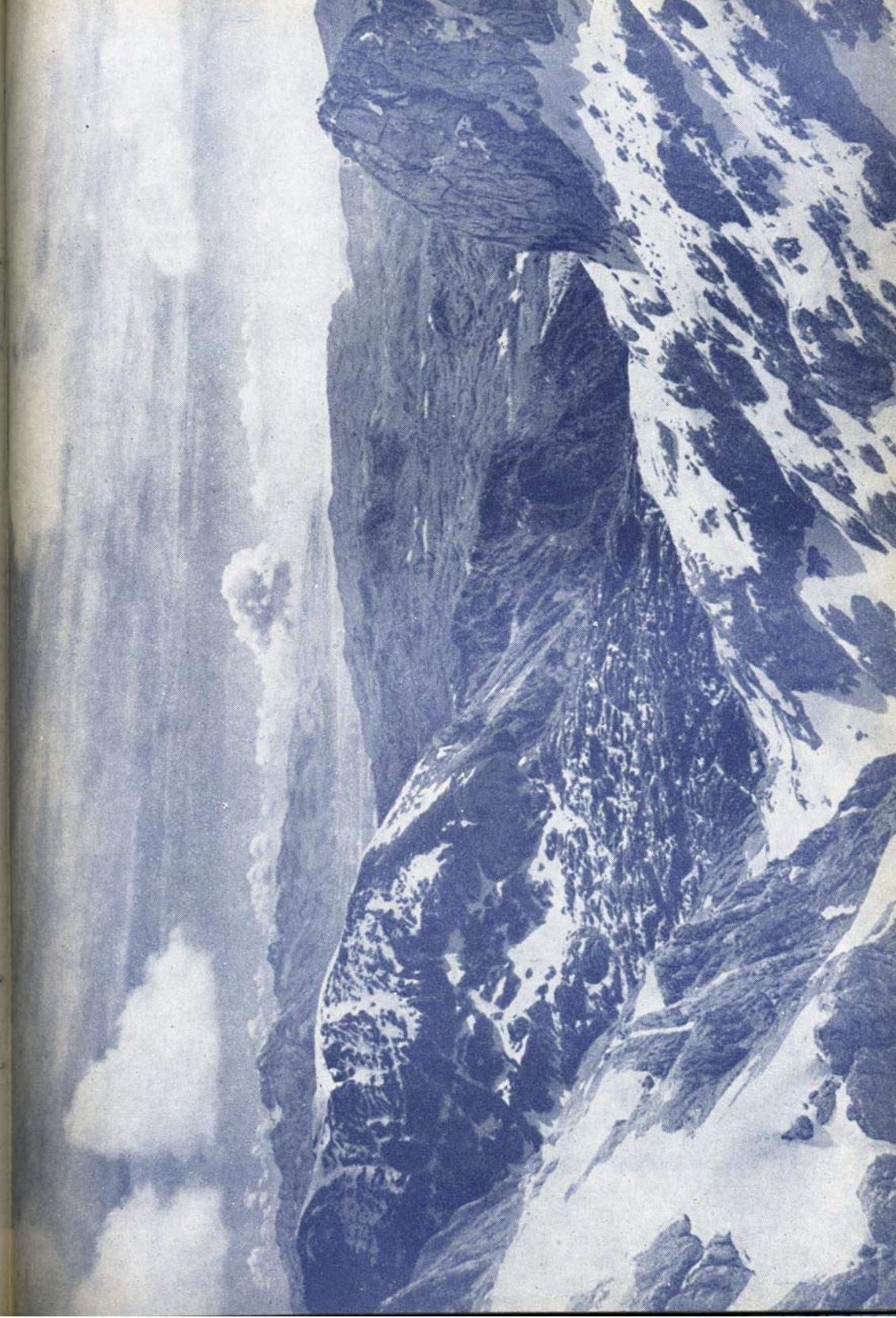
Jadransko more (crno) sa vrha Triglava. Udaljenost od 100 km. Septembar.
Infracrveni snimak.

Foto: Dr. M. Plotnikov

Pogled sa Hribarica prema Kamniškim Alpama (Infracrveni snimak)

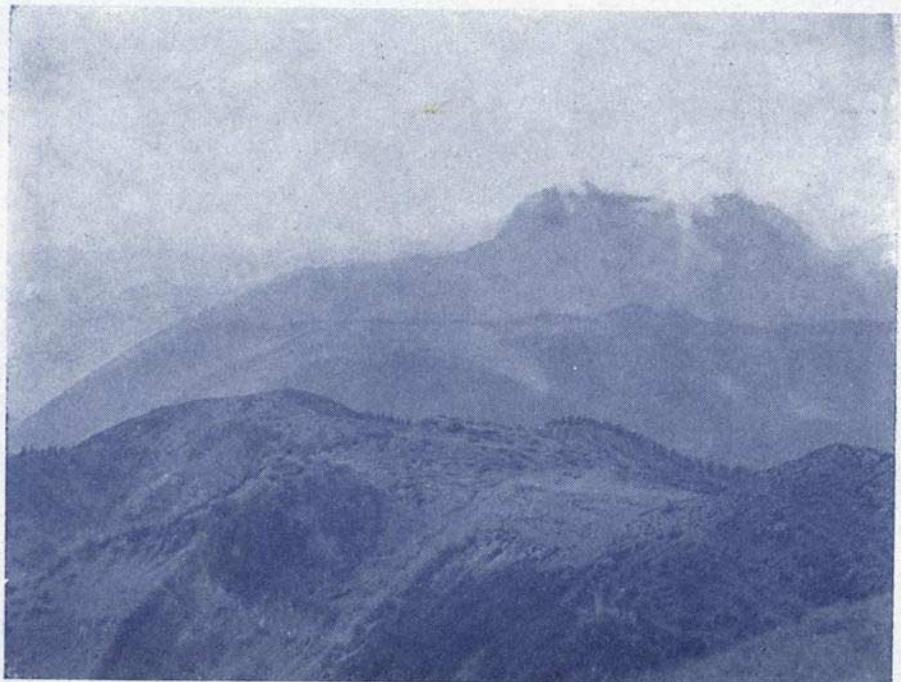
Foto: Dr. M. Plotnikov

Snimak sa infracrvenim materijalom

Foto: Dr. M. Plotnikov

Panhromatski snimak sa žutim sitom

Foto: Dr. M. Plotnikov

Iz prije rečenog proizlazi, da se udaljeni objekti neće raspoznati, ako za mutnog dana snimimo snimku sa kraćom duljinom vala n. pr. sa nesenzibiliziranom emulzijom, jer se za mutnog dana zrake sa kraćim duljinama vala jako raspršuju. Snimimo li pak snimku sa zrakama veće duljine vala — crvenim ili infracrvenim — onda će daljina biti skoro jasna, jer se te zrake malo ili uopće ne raspršuju.

Vidimo, da nam infracrvena snimka daje mnogo više, nego li što naše oko vidi. To poboljšanje između obične i infracrvene snimke nije uvijek jednako. Često puta dobivamo kod istog stepena vidika na infracrvenoj snimci razne rezultate obzirom na jasnoću i daljinu, a uzrok je tome veličina čestica, o čemu je već bilo a i bit će još govora. Za magle su rezultati infracrvene snimke manje dobiti, nego što su to bili za sumaglice. Za magle ne možemo fotografirati na tako velike udaljenosti. Rezultati su tu vrlo različiti, a ovisni su o veličini kapljica magle. Može se dogoditi, da infracrvena snimka ne pokazuje nikakvu prednost pred običnom snimkom, što je n. pr. slučaj kod mokre magle.

Bilo je već spomenuto, da infracrvena snimka radi, obzirom na reprodukciju svjetlih dijelova i sjena, relativno tvrde, nego obična snimka, t. j. da sjene ispadaju relativno tamnije. Tome je krivo raspršeno svjetlo modre boje, kojeg ima u sjenama. Ta boja nastaje s jedne strane pod utjecajem modrog neba, a s druge strane još je uzrokom jače raspršivanje svjetla u kraćim duljinama vala. Te zrake modre boje u sjenama mogu djelovati na običnu fotografsku emulziju, ali ne na infracrvenu sa filtrom.

Nakon obih općenitih razmataranja fotograf će se pitati, koja je vrst krajine najpodesnija za infracrvene snimke i koji su uvjeti za postignuće jedne slike, koja će djelovati slikovito — estetski. Stoga ćemo razmotriti pojedine slučajeve, za koje su priloženi i razni primjeri tako, da svako može dobiti dovoljan pregled.

U nizinu, gdje su samo polja, livade i šume, infracrvene snimke nemaju mnogo smisla, jer čitava krajina izgleda bijela, kao da je posuta snijegom. Naprotiv imade smisla snimiti grad, ili dio grada sa povиenog mjesta osobito za mutna vremena. Mjesta — sela i gradovi, — koja su okružena livadama i šumama, ispadaju na snimci, ako su snimana iz daljine, tamnija, nego njihova zelena okolina, t. j. upravo obratno kao kod obične snimke. U specijalnim slučajevima možemo kod bližih predmeta postignuti sa infracrvenom snimkom stanovite efekte, ali u tom je slučaju potrebno već neko iskustvo, jer će inače rezultat fotografa kasnije jako razočarati.

U visokim brdima ima infracrveni materijal najširu primjenu i najveće mogućnosti. Tamo, iznad granice šuma, nemamo praktično zelenila, koje bi moglo loše djelovati na motiv. Izbor je motiva jako velik. Bliza brda okružena lijepim oblacima, snimke u daljinu sa dobro izabranim prednjim pejsažom, također i snimke sa brda u dolinu. Ali u posljednjem slučaju dobivamo presvjetlo zelenilo, što međutim katkad, već prema vrsti rasvjete, ne smeta. U svako se godišnje doba može snimati u visokim brdima. Osobito su dobiti rezultati za mutnih dana. Jedino, što se može prigovoriti infra-

crvenoj fotografiji je to, da kod snimaka katkada nemamo osjećaj daljine, jer prednji i stražnji objekti dolaze skoro jednako jasni, manjka dakle ta stanovita sumaglica, koja nam daje dojam daljine.

Obzirom na smjer sunca možemo infracrvene snimke snimati u svim smjerovima. Najčešće se uzima rasvjeta sa strane. Ako imamo sunce za leđima, djeluje snimka plitko radi pomanjkanja sjena. Za snimanja se u prirodi općenito uzima infracrveni materijal sa maksimumom osjetljivosti oko $800 \text{ m}/\mu$ n. pr. Agfa ploče 800. Ako imamo na raspolažanju više gradacija, uzet ćemo za snimanje bližih predmeta mekušu gradaciju, osobito za jasnih dana. Za snimanje u daljinu uzima se obično tvrda gradacija, ali svakako kod mutne atmosfere. Kod toga se može dogoditi, da predmeti na prednjem dijelu slike izadu nešto pretvrdo, što otežava kopiranje. U tom ćemo slučaju motiv odabratи tako, da na prednjem planu slike nemamo uopće nikakovih predmeta ili da ih ima samo malo. Snima li se tamnocrvenim zrakama — n. pr. Agfa 700 ploča — rezultati nisu obzirom na jasnoću tako dobri, ali zato zelenilo ne dolazi tako svjetlo. Ta se vrst materijala može upotrebiti za jasnih dana, u srednjem gorju te za snimanje bližih predmeta.

Idemo li dalje u infracrveno područje — n. pr. ako uzmemo ploče sa osjetljivošću od $850 \text{ m}/\mu$ i $950 \text{ m}/\mu$ sa odgovarajućim filtrima — vidjet ćemo, da postoji stanovito poboljšanje obzirom na jasnoću prema 800 ploči, ali ne vrlo veliko. Upotreba tih ploča donosi produljenje ekspozicije, koje može biti neugodno, ako snimamo za vjetrovitog vremena, te vjetar može usprkos dobrog stativa prouzrokovati drmanje kamere. Ako je atmosfera jako mutna, i ako nam je stalo do toga, da daljina što bolje ispadne, onda ćemo u tom slučaju upotrebiti materijal, koji je osjetljiv na veću duljinu vala — n. pr. Agfa 950 ploča sa crnim filtrom Agfa br. 589. Agfa ploča 1050 se za snimke u prirodi ne preporučuje.

Ako radimo sa pločama, upotrebiti ćemo uvijek kod snimanja u prirodi solidan stativ. Moramo paziti, da vjetar ne trese kameru, osobito ako imamo dulju ekspoziciju, kod koje nam i oblaci mogu ispati neoštari, ako ih vjetar brzo goni. To vrijedi također i za pomicanje granja na stablima, ako ih imamo kao bliže objekte. Zato ćemo u tom slučaju raditi sa nešto otvorenijim zaslonom, ali pri tome ne smijemo zaboraviti na korekturu razlike u žarišnoj daljini. Ako radimo sa filmom koji kao što smo već rekli, dolazi u trgovinu gotovo isključivo kao film malog formata, možemo kod jake rasvjete i otvorenenog zaslona snimati iz ruke, jer ekspozicija kod zaslona 3,5 iznosi samo $1/25 - 1/10$ sekunde. To vrijedi n. pr. za R-film. Kod infracrvenog filma imamo osim toga i tu prednost, da izmjenjujući crveni filter sa žutim možemo dobiti snimku, koja po karakteru odgovara pankromatskoj snimci, a pri tome se i ekspozicija znatno skraćuje. Djelovanjem se žutog filtra apsorbira jedan dio ljubičastih i modrih zraka, te nam ostaje kombinacija od nešto modrih te crvenih i infracrvenih zraka. Na taj način možemo na istom filmu dobiti snimke, koje imaju izgled obične i infracrvene snimke. Kod toga ispadaju snimke sa žutim filtrom nešto tvrde sa nešto boljom sposobnosti odvajanja.

Za infracrvenu je fotografiju u prirodi također zanimljivo snimanje stereosnimaka. Poznato je, da se stereosnimke snimaju na taj način, da se od nekog objekta načine 2 snimke, čiji je položaj snimanja udaljen za 6,5 cm. Ima specijalnih stereokamera sa 2 objektiva, koje istodobno načine 2 snimke. Osim toga ima, osobito za kamere malog formata, nastavaka za objektiv, pomoću kojih možemo jednom ekspozicijom najedamput načiniti dvije snimke. Ako nema ni stereokamere ni stereonastavka, možemo si pomoći na taj način, da snimimo dvije snimke sa dva stanovišta kamere, koja su udaljena jedno od drugog 6,5 cm. Nakon kopiranja snimaka dobivamo prostorno djelovanje, ako obe kopije istovremeno promatramo u stereoposmatraču. Plastično ćemo vidjeti međutim samo one objekte, koji su udaljeni do najviše 50 m, dakle do mnogo manje udaljenosti od udaljenosti, u kojoj oko plastično vidi (300—400 m). Želimo li plastično dobiti daleke objekte, što baš kod infracrvene fotografije dolazi u obzir, moramo povećati udaljenost obaju položaja kamere, jer je u tom slučaju udaljenost od 6,5 cm premalena. Za udaljenost položaja kamere kod snimanja stereosnimaka preporuča H.

Lüscher ovu formulu $b = \frac{E}{50}$ gdje je b udaljenost položaja kamere

kod snimanja obih snimaka — takozvana baza — a E udaljenost najbližeg predmeta, kojeg želimo plastično prikazati. To znači, da je udaljenost između oba mjesta snimanja jednak $\frac{1}{50}$ udaljenosti od predmeta, kojeg želimo plastično snimiti. Kod snimaka sa velikom bazom moramo paziti na to, da na prednjem planu nemamo predmeta, jer se oni kod stereoskopskog promatranja ne bi pokrivali. Ako ima oblaka, koji se brzo pomiču, treba paziti na to, da obe snimke snimimo što brže jednu za drugom.

Oblaci

Kod raznih smo primjera vidjeli, da oblaci vrlo lijepo i kontrastno izlaze i to prvo radi toga, što modrilo neba, pošto ne sadrži infracrvenih zraka, dolazi crno, a drugo radi toga, što se infracrvene zrake jako reflektiraju sa oblaka. Pomoću infracrvenog materijala možemo dobiti najježnije oblake n. pr. cirus oblake. I za potpuno oblačnog vremena, kad ima raznih vrsta oblaka, možemo na infracrvenoj snimci jasno da razaberemo sve te različite vrste oblaka.

Cesto će za amátera biti zanimivo, da snimi samo nebo sa lijepim grupacijama oblaka. To osobito efektno ispada u popodnevnoj ili večernjoj rasvjeti. Za takve snimke možemo upotrebiti kakav god infracrveni materijal, ali moramo nastojati, da po mogućnosti ne izaberemo predugu ekspoziciju, koja bi nam ugrozila oštinu slike radi pomicanja oblaka. To osobito vrijedi, ako se oblaci brzo pomiču. U tim slučajevima možemo bez daljnog upotrebiti otvoreni zaslon, jer ne moramo paziti na dubinsku oštinu, nego moramo samo eventualno pomisliti na korekturu žarišne daljine. Obzirom na gradaciju upotrebiti ćemo za jasnih dana i kod kontrastnih oblaka mekši materijal, a za mutnih dana i jednoličnih oblaka tvrdi materijal.

Prof. Umberto Girometta

Planinarsko društvo u Splitu održalo je, dne 28. IV. o. g., komemoraciju prigodom 10-godišnjice tragične smrti velikog planinarskog radnika prof. Umberta Giromette.

Pomen-slovo držao je drug S. Vrdoljak slijedećim riječima:

Drugovi i drugarice!

Pred 10 godina, jučerašnjeg datuma, za vedra i sunčana podneva zaprepastila je nas planinare, njegove prijatelje i kolege kratka vijest, koja se munjevito proširila gradom, da je profesor Umberto Girometta tragično završio svoj život.

Njegova ljubav do prirode bila je bezgranična. Kao rođenog primorca privlačilo ga more i on je uživao u njegovu bijesu i sanjivoj mirnoći. Zanima ga život njegovih brojnih stanovnika i tajne njegovih dubina.

Isto tako zanimale su ga sve pojave što dugi vjekovi napraviše na kopnu kao i život na njemu. Penjao se on na najviše vrhove naših planina, spuštao na stotine metara u duboke jame, da sazna što se u njima zbiva i što se vjekovima u njima zbivalo, kakova je flora u planinskom carstvu, kakova je fauna u dubokim špiljama.

Da bi u toj svojoj bezgraničnoj ljubavi do prirode što dublje proniknuo u njen život i tajne, posvećuje se on životnom zvanju, koje će u najvećoj mjeri tome zadovoljiti. Postaje naime profesorom prirodnih nauka.

On nije suhoparni predavač svoje struke. Živim riječima, pjesničkim izrazima i oduševljenjem uvodi on svoje đake u prirodu i objašnjava im velebni i zanimljivi njen život.

Svoje đake vodi iz školske dvorane van u prirodu i tu im na bezbrojnim primjerima tumači još zornije ono što im je u školi protumačio.

Nema dvojbe da je na takav način interes đaka za prirodnim naukama sve više rastao. Godine 1909. u zajednici sa kolegom Dr. Ramirom Bujasom osniva učeničku špiljarsku sekciju na velikoj realci u Splitu. Sa ovom sekcijom pregledao je na području srednjedalmatinskog krša veliki broj špilja i jama. U samoj školskoj godini 1911./12. pretražila je ova sekcija 44 špilje i jame. Pok. prof. Girometta često puta nam je pripovijedao jezive potankosti o svom spuštanju u jame i po koju stotinu metara duboke.

Njegova impulzivna djelatnost rođenog i zanešenog prirodoslovca ne ograničuje se i ne zadovoljava se samo ovime. Neko vrijeme, nakon zamašnih priprema, spojenih sa brojnim intervencijama

nagovaranjima, propagandom po novinama, zainteresovanjem javnih faktora, osniva prirodoslovni muzej, koji još i danas postoji na Marjanu. Iste godine, naime 1926., potpomognut od svog starog druga Ruda Marka, u našim planinarskim redovima znanog kao zmijara,

Prof. Umberto Girometta

uz muzej osniva Zoološki vrtić, koji se također još i danas nalazi na Marjanu. Godine 1928. obogaćuje pok. prof. Girometta još jednom tekvinom naš grad, naime malim morskim akvarijem na Marjanu sa devet sitnih bazena.

Ovime njegov rad zanešenog prirodoslovca nije ni najmanje jenjao. Neumanjenom energijom, bez predaha, nastavlja u drugom pravcu istovremeno i nadalje u populariziranju i znanstvenom radu oko prirodnih nauka.

U stručnim časopisima i dnevnoj štampi iznio je veliki broj rasprava i članaka prirodoslovnog značaja. Spominjemo samo njegov najjači rad: *Jame i pećine srednje Dalmacije*, izašlo god. 1924. u Glasniku geografskog društva u Beogradu. Sam pok. prof. Dr. Cvijić u znak priznanja zbog stručnosti i originalnosti ovog rada isposlovao mu je primjernu novčanu nagradu.

A koliko li je sam održao stručnih i popularnih predavanja! Kićenim riječima, oduševljenjem pjesnika, kriterijem estete iznašao nam je mnogo i mnogo zanimivost iz golemog carstva prirode. Gotovo bez daha, pobožno, slušala se od početka do kraja njegova riječ.

Daleko bi nas odvelo, a nismo za to ni pozvani, da se podrobnije osvrćemo na njegov naučni rad, na njegove rasprave i članke, stručne i popularne, dalje od ovoga što spomenusmo.

U ovoj tužnoj desetogodišnjici njegove, naročito za nas planinare, neprežaljive smrti iznijet ćemo malo podrobnije njegov opsežan, požrtvovan, mnogostruk, naporan ali uspješan rad kao planinara.

Na tom polju ubrajamo ga među najzaslužnije i najpoznatije ličnosti u našoj državi, a bez dvojbe kao najzaslužnijeg i najpoznatijeg u našoj užoj domaji, krševitoj Dalmaciji.

Istina je: godine 1899. osnovalo se u Dalmaciji, u Zadru, prvo planinarsko-turističko društvo »Liburnija«, koje je okupacijom Zadra po Talijanima prenijelo svoje sjedište u Split i tu nastavilo radom pod imenom turističko-planinarskog društva »Dinara«. Istina je i to, da se je god. 1908. na Užinskoj kosi, u današnjoj lugarnici, po nekojim istaknutim Poljičanima osnovalo planinarsko-turističko društvo »Mosor«, koje je bilo kratka vijeka, kao što je i to istina, da je pok. Alfons Pavić Pfauenthal zadužio svoja rodna Poljica, a i nas planinare, česte posjetioce kršnog Mosora, raznim prometnim izgradnjama, kao na pr. solidno izgrađenom oputinom koja iz Lugarnice vodi prema Ljubljantu, te po bilu na Šipačku, Veliki Kabal sve do Kozika, kao što nas je zadužio i svojom stručno-popularnom raspravom o Mosoru. Istina je konačno i to, da je osnovana po ljubiteljima prirode splitska podružnica HPD »Mosor«, ali pravi poletan zamah planinarskog rada, intenzivan, impulzivan, bez jenjavanja, pun uspjeha, počinje u Dalmaciji tek kada je pok. prof. Girometta u tom novoosnovanom društvu primio dužnost pročelnika izletničke sekcije i sekcije za istraživanje krških pojava, te kada je 1928. izabran za predsjednika »Mosora« i na tom mjestu ostao sve do svoje tragične smrti.

Pok. prof. Girometta bio je mozak, srce i pluća planinarskog društva »Mosor«. On je bio glavni kotač od kojega je zavisilo kretanje sitnih kotačića oko njega. Sve svoje uspjehe, izgradnju i adaptaciju kuća i skloništa, nekih kolnih cesta, veliki broj novih oputina, pošumljenih partija golog krša, na kojima se sada razvilo bujno zeleno drveće, HPD »Mosor« ima da zahvali njemu i samo njemu, njegovoj energiji zanesenog planinara, koji nije prezao ni od dugačkih, dosadnih antišambriranja kod odlučujućih faktora ni od čestih razlaganja, dokazivanja, propagandnih članaka, dok ne bi od tih faktora, koji o važnosti planinarskog pokreta nisu nikad ni sanjali ni davali mu naročitu važnost, teškom mukom izvukao potrebna sredstva za izgradnju planinarskih objekata. Nije to nikako bio rezultat zalaganja društvene uprave, jer često puta ova nije ni znala što pok. predsjednik snuje i kakav trnovit put morao je da prođe dok je do sredstava došao. Svoje uspjehe imao je da zahvali ne samo svojoj ustrajnosti nego i renomeu javnog i poznatog naučnog radnika, kojega se nije moglo tek onako, praznim obećanjima, zadovoljiti.

I tako solidno pripremljeni nicali su uspjesi za uspjesima, gradile se i izgrađivale planinarske kuće i skloništa, kroz goli krš probijale se ceste i oputine, sadile se sadnice među oštре škrape dalmatinskog krša, među kojima su se našli ostaci mršave zemlje, a koju nisu još bile bujice odnijele u nizine. Dizao se duhovni nivo omladine, koju je pok. profesor nastojao da u što većem broju privuče u planinarske redove, ulijevajući u njihova srca plemenite osjećaje, ljubav do planine i interesiranje za sve prirodne pojave, a sve u okviru ozbiljnosti i discipline, do koje je i kao pedagog mnogo držao, tražeći neumoljivo da se nje svi drže, ne samo omladina nego uopće svi članovi.

I tako jedan za drugim nicali su naši, sada najvećim dijelom od neprijatelja porušeni i popaljeni, objekti: Dom na Ljuvaču na Mosoru, masivna, solidna gradnja, ponos nas planinara, kuća na Kamešnici, pa ona na Vidovoj gori, preuređena lugarska kuća na Užinskoj Kosi na Mosoru i udobno i simpatično sklonište, vrlo rado posjećivano od aktivnih planinara, preuređena finansijska kasarna na Vagnju u prostranu planinarsku kuću, te sklonište na Krug-planini pod Cincarom.

Koliko li je samo planinarskih ekskurzija pok. prof. organizirao i proveo! Ne samo na našim najbližim plaestrama: Mosoru, Kozjaku, Dinari, Omiškoj Dinari, Svilaji, Kamešnici, otočkoj Dalmaciji, nego i dalje po planinama Bosne i Hercegovine, a u više navrata na Durmitor, pa po Velebitu, Risnjaku, slovenskim Alpama sa starcem Triglavom na čelu.

Svaka ovakova ekskurzija, naročito podalja, bila je u tančine pripremljena i organizirana. Najprije kod kuće po kartama i vodičima, a po potrebi tražeći potanje upute od planinarskih podružnica i vlasti u čijoj se blizini imala kretati ekskurzija. Pok. profesor nije ovakove ekskurzije vodio samo iz razonode i higijensko-estetskih pobuda. Svaka ekskurzija vodila se pod načelom: »da ekskurzija ima biti vođena tako da zabavna strana bude povezana sa naučnom«.

Sve tako vođene ekskurzije bile su zanimljive i sve su nas oduševljavale. Prolazeći po vrlethim vrhovima naših planinskih gorstasa, uz jezive provalije, kanjone i usjeke, koje vode i slijeganje zemaljske kore vjekovima izrovaše i fantastično ubličiše, pa prolazeći kroz gустe šume, u kojima bukve i stoljetni hrastovi svojom golemošću i visinom odskakivaju nad ostalim raslinjem, pok. profesor čitaše nam svaki put iz te otvorene, velike knjige prirode, pričajući nam o njezinom predmiličunsko-godišnjem postanku i razvoju.

Svim svojim silama i zalaganjem nastojao je da popularizira i proširi planinarsku ideju, da prikupi u redove planinara što više odraslih i omladine, da ih stručno, teoretski i praktički pripremi i onda povede u zanimljivo i veliko carstvo prirode.

Stoga on češće priređuje predavanja o higijeni, o fiziologiji planinarenja, o tehniци i taktici planinarenja, o prvoj pomoći, o opremi planinara, o orientaciji, o meteorologiji, čitanju karata, fauni podzemlja, flori i fauni planina, geologiji, morfologiji, paleontologiji i t. d. Kroz 12 godina svog neumornog rada u »Mosoru« on je priredio na stotine takovih predavanja, i kako spomenusmo naročitu brigu posvećujući omladini, jer je vrlo dobro znao, da ih planina pod valjanim vodstvom može više nego ijedna druga strana sporta fizički, moralno i etički podići i usavršiti. Tu je, što se i moglo očekivati, imao uspjeha, jer priličan broj nas starijih planinara, koji smo prošli kroz njegovu školu, ostao je vjeran planinarstvu, a od mlađih, u koliko nisu nastradali u posljednjem ratu, ostalo ih također vjerno planinarstvu i danas kao prirodoslovci uživaju lijep glas.

U tom smjeru uložio je, onako energičan i ustrajan, upravo Sizifov napor, pa da je ondašnja sredina, javna i službena, pokazivala malo jačeg interesa i potpore, i da su socijalne prilike bile uređene, nema dvojbe da bi se planinarski pokret bio u našoj sredini kudikamo jače razvio. Onako u otsustvu širokih masa sličio je jednoj maloj, bujnoj oazi, dok je oko nje bila pustoš. Oaza, sredina, bila je sastavljena od bolje situiranih pojedinaca, od nekako opskrbljenih građana i intelektualaca, trgovaca, zanatlija, a tek po kojeg pojedinca iz redova radnika.

Na njega, rođenog prirodoslovca, neizmjerno je tužno djelovala žalost našeg krša: njegova siva, kamenita pustoš, tu i tamo sa za-kržljalom vegetacijom, koja je svake godine sve više nestajala, a kamena pustoš poprimala sve jači opseg. Ostaci naših šuma, pod udarom sjekire, iz nevolje ili špekulacije, sve više su nestajali.

I opet i tu se pojavljuje Sizif, naš pokojni profesor, da bolnim krikom kroz novine i živom riječi kroz predavanja zaustavi ili bar svede u razumne granice tu sjeću i povede neku akciju da naš ogoljeli krš bar djelomično ozeleni šumskim površinama. U društvu sa jednim našim idealnim članom i jednim od osnivača HPD »Mosora«, zaslužnim Albertom Seitzom, godine 1929. poduzima akciju oko pošumljivanja našeg krša. Od te godine unaprijed, svake kasne jeseni i februara mjeseca priređivali su se takozvani šumski dani. Jedan vidi, trajan i krasan ostatak tih nastojanja, toga pošumljivanja, koje je na inicijativu ove dvojice uvelo HPD »Mosor« bujna je šumica crnog bora ispod Doma na Ljuvaču na Mosoru, koja je kao nekim čudom ostala pošteđena od pustošenja rata.

Takovih zelenih oaza na našem kršu ostalo bi bilo još više, jer se i na drugim ogoljelim mjestima našeg krša poduzimalo pošumljivanje, da nije nastao svjetski rat, te je ta akcija silom prilika bila prekinuta, a njime i budan nadzor planinarskog oka.

Sva ta plemenita nastojanja našeg pokojnog druga Giromette, pa kako valjano bila propagandistički i stručno pripremljena, nisu mogla postići jačeg uspjeha, nisu mogla zauzeti širih dimenzija, jer su manjkali preduvjeti koji se tek danas ostvaruju u našoj državi: da se kod širokih masa, naročito seljačkih, probudi interes i ljubav do obnove naših šuma, do pošumljivanja golog krša, da se taj potpovrat izvodi po jednom stručno izrađenom planu uz sudjelovanje brojnih masa iz sela i grada i, što je vrlo važno, da se nakon sađenja vrši budan nadzor nad zasađenim površinama.

Još treba da spomenemo jednu akciju našeg pokojnog druga Giromette. Bio je on čovjek humano i altruistički nastrojen od rođenja. Boraveći po službenoj dužnosti u gradu, a u slobodnom vremenu u prirodi, on je vrlo često, moglo bi se kazati dnevno, dolazio u dodir sa našim seljakom, naročito sa onima oko naših najčešće posjećivanih planinarskih palaestra. Vrlo dobro poznavao je njihov život, njihove jade i nevolje, mane i poroke, kreposti i prednosti. Pristupao im je uvijek otvoreno i bratski, davao im savjete, intervenirao često u njihovim potrebama u gradu, kod privatnika i vlasti. I seljak ga je iskreno zavolio i od dragosti ga nazivao: naš profesur. A bogme u to doba rijedak je bio inteligenat iz grada, koji je kao on dobio takav priprost ali srdačan naziv od milja.

Naročito ga tištila bijeda našega krškog stanovništva. I kao u drugim akcijama, on se i tu pokazuje spontan, odlučan, zadojen živom željom, da bar onim najsromičnjim i najpotrebnijim donekle pomogne: njegovom se naime inicijativom osnovala humana sekција HPD »Mosora«, poduzimale se akcije za pomoć Dalmatinskoj Zagori, pa akcije za zagorsku siročad. Prikupljala se hrana, novac, odijela i rubenina. Utješilo se po koje sromično srce, obrisala po koja gorka suza. Ali ove akcije, iako su bile poduzimane od strane pok. profesora, bile su samo kap u moru, često puta opće nevolje, i nisu mogle poprimiti širi obim, kada su se njegovom bolnom vapaju odazivali bogati pojedinci i vlasti samo mrvicama, umjesto da se poduzmu korenite akcije u organiziranju radova ili slično, a ne dijeljenju milostinje mrvica.

Eto takav je bio naš sada pokojni i neprežaljeni drug profesor Umberto Girometta, poznati i uvaženi prirodoslovac, prvorazvodac planinarskog pokreta u Dalmaciji, obožavatelj prirode u svim njenim emanacijama, altruista, prijatelj seljaka i seoske sirotinje, iskren prijatelj širokih masa, kojima je uvijek želio bolji život, život dostojan čovjeka.

Njegovo javno djelovanje počinje u doba kada šira javnost uopće nije skoro još ni sanjala o ljepotama i čudovištima najbližeg gorskog svijeta, kada su vijesti da se netko popeo na Kozjak ili Mosor pobudile senzaciju u gradu, kada je Marjan bio daleko brdo, i kada se o čarobnom kanjonu Cetine kod Omiša općenito ništa nije znalo. Prirodno da su onda on i njegovi učenici jamari, u prvom deceniju osnutka njihove sekcijske, prolazeći gradom snabdjeveni konopima, kacigama i rekvizitima za spuštanje u dubine podzemlja, odjeveni kojekako, kod tadašnjeg građanstva činili utisak abnormalnih tipova, koje u najbolje ruku treba sažaljevati ili samilosno promatrati.

Teško je bilo prodrijeti u takovu sredinu i zainteresirati je za ljepote prirode, a kamoli je privući u planine.

Pa kad uzmem u obzir kratak period vremena od jedan i pol decenija u kojoj se razvija planinarska djelatnost našeg profesora, te polučeni uspjesi i napor u uloženi da se led probije i planinarskoj ideji bar nekako utre put u do tada nepristupačnu sredinu, dolazimo do zaključka, da je grehota da njegovo djelovanje nije palo u kasniji period vremena, kada se kao danas, nauci, sportu i fizičkom odgoju daje puna potpora i važnost. U današnjim vremenima njegova djelatnost uvelike bi doprinijela da bi se ovaj plemeniti fizičko-kulturni pokret, koji izgrađuje snažna, zdrava i borbena čovjeka, brže i snažnije organizirao i solidno i čvrsto krenuo svom cilju, cilju omasovljenja, učešćem svih trudbenika, koji kroz šest dana borave većinom

u zatvorenim prostorijama, koje uz najbolje higijenske mjere ni izdaleka ne mogu pružiti ono, što će svojom impozantnošću i mirom pružiti velebni planinski masivi sa svojim osvježujućim zdravim zrakom.

Zadnji časovi njegova života bili su ispunjeni mislima na planinu i na njegove vjerne drugove planinare.

Na poli običnog koncept papira, ispisanog po svoj prilici pred polazak u smrt, oprašta se od svojih drugova planinara i moli ih, da ga ukopaju na Mosoru, koji je za života tako volio i koji je bio centar njegova planinarskog djelovanja.

Njegovi drugovi planinari požurili su se, da tu njegovu posljednju želju i ispune. Izabrali su prikladno, istaknuto mjesto, s kojega se pruža krasan pogled na more i na njegov rodni Split. Odmah ispod tog vidikovca vodi oputina do Doma, koji nije ni deset minuta udaljen. Prolazeći tom oputinom njegovi bi vjerni drugovi i drugarice svakiput polagali rukovet planinskog cvijeća, a zimi pregršt kadulje i po koju grančicu vrieska, jer ih tu ima u izobilju.

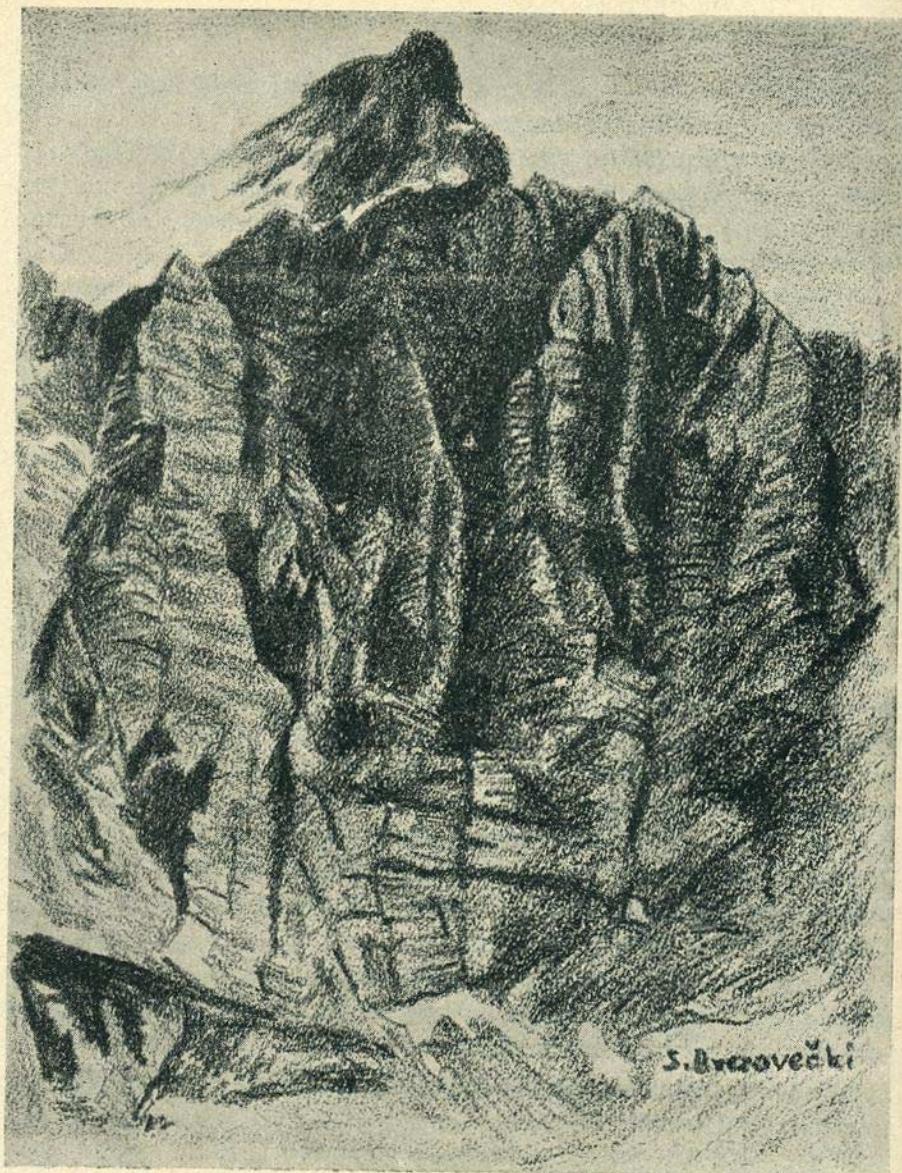
Ali druge okolnosti bile su jače i ova posljednja želja našeg pokojnog druga nije mogla biti ispunjena uza sva nastojanja njegovih drugova planinara da je provedu u djelo.

Sa svim tim, njegovi drugovi planinari prolazeći mimo tog vidikovca, pa brojnim drugim vrhovima, kojima ih je za života vodio, sjećaju se i sjećat će se svakiput pietetom tog prvoborca planinarstva u Dalmaciji i svog dobrog i plemenitog druga i učitelja.

Mramorna ploča, koju u znak priznanja i poštovanja njegovi drugovi ugradile u zapadni zid Doma na Ljuvaču, koji se sada obnavlja, pa ime njegovo uklesano u stancu kamenu na Vidilici prof. Giromette, neka poznija planinarska pokoljenja sjeća na tog uistinu velikog i zasluznog ljubitelja prirode, a naročito planine, u kojoj je proveo najljepše časove svoga života.

A omladina koja pristupa u planinarske redove neka u njegovu radu i zalaganju gleda svijetao primjer, kako kao članovi ovog lijepog i plemenitog pokreta imaju da misle i rade.

Neka je trajna uspomena među nama i slava prvoborcu planinarstva u Dalmaciji!

Triglav

Crtež: S. Brezovečki

Triglav

O, divni alpski vrhunče, obasjan sunčevim sjajem,
što pružaš sijedu glavu u svemir put oblaka bijelih,
ko vladar na prijestolu snježnom okrunjen vječitim ledom
gord i ponosan stojiš nad braćom svojom sijedom!

Koliko silne ljepote u tvome se plaštu krije,
kakva razorna snaga u grudima tvojim bije!
U smršenim kosama tvojim bezdušna oluja drijema,
a vjetar kroz ledenjak pusti samrtnu pjesmu pjeva.

U veličanstvenom rahu o zapadu sunca sjajiš,
koje ti posljednji pozdrav na žarkim zrakama šalje
i dok se polako tama nad krajinom tihom spušta,
bizarni tvoji oblici tonu sve dublje i dalje.

Plave tajanstvene sjene nečujno, tiho silaze,
ovijaju nježni ti veo oko umorna čela,
a dotle svemir otvara blistave dveri svoje,
da zvjezdanim plaštem pokri ramena tvoja bijela.

Kako je malena duša za beskrajnu ovu ljepotu,
što čovjek je s čežnjom osvaja i upija uvijek žudno,
a srce trepti od sreće nad velebnom čari njenom,
što uvijek u raskoši novoj svesilnu snagu otkriva!

Elementarna snaga hladne tvoje ljepote
uvijek iznova zove bezbroj smjelih heroja,
koji put tvojeg vrhunca ostavljaju svoje snage,
a u okrutnoj stijeni i mrtva tjelesa svoja.

Vjekovi huje nad tobom, oluje pjevaju vječno,
munje i gromovi biju snažne hridine tvoje,
ali ti ponosan stojiš, ko simbol slobode i snage
i vjerni čuvar ljepota domovine moje drage.

JOSIP KOMEN

Dne 29. kolovoza o. g. smrtno se unesrećio na Durmitoru u zapadnoj stijeni Šljemena Josip Komen — »Bebi«, član Alpinističkog odsjeka Planinarskog društva Zagreb.

Roden je u Trstu 20. IX. 1925. godine. Gimnaziju je završio na Sušaku, a ove je godine apsolvirao na Tehničkom fakultetu u Zagrebu građevinski odsjek. Od djetinjstva volio je prirodu i planine, gdje je najrađije boravio. Svojim studijem bavio se veoma marljivo i ozbiljno, dok je na turama u planinama bio veseo, vedar i odličan drug. Bio je jedan od one vrsti planinara, koji su uvek na pomoći slabijima, pa su i zadnji satovi njegova života bili ispunjeni brigom za drugove koji su se nedaleko njega nalazili u teškom položaju.

Pred jedva godinu dana počeo se baviti vrhunskom alpinistikom za koju je pokazivao velike sposobnosti. Sa uspjehom završio je Savezni zimski alpinistički tečaj u Julijskim Alpama i alpinistički tečaj koji se održavao pod Klekom ovoga proljeća.

Veći dio ovogodišnjih ljetnih praznika proveo je na praksi u Rami na Neretvi. Želja za planinama potakla ga je da je sam krenuo prema Nikšiću, i od Šavnika pješke pošao na Durmitor, gdje se sastao sa grupama zagrebačkih alpinista. Zadnji mu je uspjeli uspon bio kroz sjevernu stijenu Savina Kuka sa E. Rakošem.

Sahranjen je dne 6. IX. o. g. u Rijeci, ispraćen od brojnih planinara i alpinista Rijeke i Zagreba.

Dok je vjetar tjerao brze magle Durmitorovim visovima i zavijao oko bedema tamne, razrovane stijene Šljemena, rastajala se od svog druga mala grupa rječkih alpinista tihom tužnom pjesmom »La Montanara«, okitivši mu grob kamenom sa Durmitora.

BJELOVAR

Naš Savez dobio je dne 11. IX. o. g. iz Bjelovara brzojav slijedećeg sadržaja:

»Planinarski dom na Bilo Gori danas je stavljen pod krov, 16 dana prije roka, čime smo izvršili svoju obavezu prema planu Gradske narodne fronte za 1949. god. i ujedno dali svoj doprinos za razvoj planinarstva u našoj domovini, kojom zgodom Vam šaljemo naše planinarske pozdrave i zahvaljujemo na ukazanoj pomoći. — Planinari grada Bjelovara.«

Sadržaj ovog brzojava najbolji je dokaz agilnosti i volje planinara-frontovaca grada Bjelovara, koji nam svima moraju biti primjerom.

Planinarski savez Hrvatske i ovim putem čestita drugovima u Bjelovaru i želi im nove uspjehe.

SLAV. BROD

Među agilnijima planinarska društva našeg Saveza spada Planinarsko društvo u Slav. Brodu.

Pored dobro posjećenih članskih sastanaka sa predavanjima i uredne administracije, ovo društvo često priređuje lijepo izlete u bližu i dalju okolinu Broda. Veoma su dobro uspjeli izleti na »Pluskaru« pod Vidovim Brdom kod Zdenaca i na Motajicu. Ovaj je izlet bio vanredno dobro organiziran. Oko 25 planinara Slav. Broda vozili su se kamionom preko Dervente—Bijelog Brda—Bos. Dubočca—Bos. Kobaša do Kaoca, odakle su pješke za oko dva i pol sata stigli na vrh Motajice. Samo na ova dva izleta prisustvovalo je oko 100 članova i to većinom omladinaca iz Industrijske škole i Tvornice vagona.

SPLIT

Planinarsko društvo u Splitu nalazi se pred problemom aktiviziranja omladine u planinarske redove.

Već u prvoj godini opstanka članstvo društva popelo se na pet stotina, što bi u odnosu prema broju članstva prije rata bilo mnogo, no za današnje prilike taj broj ne zadovoljava.

Zapaženo je, da omladina Splita vrlo malo učestvuje u radu društva odnosno, da se do sada nije mogla oduševiti planinarskim radom. Bilo je slučajeva, da su mnogi omladinci ispočetka velikom simpatijom stupili u planinarsko društvo, ali za držali se kod aktivnog rada svega 2–3 mjeseca i zatim netragom nestali iz društva.

Ovim pojavama treba obratiti punu pozornost i naći prave uzroke ovoj neaktivnosti splitske omladine.

Na članskim bi sastancima trebalo upriličiti takova predavanja, preko kojih bi omladinci mogli shvatiti prednosti i ciljeve današnjeg planinarstva. Vođe puta na izletima bi trebali biti donekle i dobri pedagozi, koji bi vodili računa o početnicima i slabijim pješacima. Izleti bi morali biti ne samo zabavni, već i poučni i zanimljivi.

S ovim bi problemom trebalo svakako zainteresirati rukovodstva omladinskih i masovnih organizacija, koja su uvijek pokazivala mnogo razumijevanja za planinarstvo. Također bi trebalo poraditi na propagandi u nižim i srednjim školama. Ima planinarskih društava u našoj Republici, čiji se veći dio članstva sastoji iz školske omladine i učenika u privredi, i ta su društva najagilnija.

U vezi s problemom omasovljenja planinarstva trebalo bi razmatrati prijedlog jednog našeg člana o osnivanju planinarskih centara u jačim i udaljenijim društvima od sjedišta Saveza. Ovi bi centri imali voditi brigu oko povezivanja sa bližim, okolnim društvima i aktivima, što bi svakako pridonijelo povećanju njihove popularnosti.

hove aktivnosti. Centar bi ova društva u svemu pomogao i davao potrebne savjete. Time bi se i rad Saveza olakšao, jer ovaj ne može sa

udaljenim društvima i aktivima podržavati tako tjesne veze, kao što bi to mogao centar, koji im je blizu.

V.

Iz planinarskog vodiča Dr. Josipa Poljaka

(Nastavak)

SPECIJALNI DIO

Uvod

Kako u Velebitu ne postoje planinarske kuće i skloništa, koje bi mogle služiti kao ishodišne točke za pojedine izlete diljem Velebita i od kojih bi se mogli poduzimati radijalno izleti u pojedinim gorskim sklopovima, prisiljeni smo provesti umjetnu razdiobu, koja će se zasnivati na prirodnim odnosima pojedinih gorskih skupina. Kod toga ćemo uzeti u obzir običnu geografsku razdiobu u Sjeverni, Srednji i Južni Velebit, pa ćemo u opsegu ovih triju glavnih odjela označiti pojedine gorske skupine kao cilj od pojedinih prilaznih točaka bilo s kopnene ili s morske strane.

A) Sjeverni Velebit

Pod Sjevernim Velebitom razumijevamo gorski prostor, koji se stvara između cestovnog poteza Senj—Vratnik—Žuta Lokva i ceste Stinica—Alan—Mrkvište s panogama prema jugu na Štirovaču, pa prema sjeveru na Samardžiju u Krasno i prema istoku u Kosinj. Najviša prelazna točka prve ceste je Vratnička previja 698 m, a druge Alan 1412 m. Gotovo sredinom toga prostora ide u poprečnom smislu na gorsko bilo treća cesta od Sv. Jurja preko Oltara na Krasno. Najviša točka ove ceste nalazi se po prilici 1 km jugoistočno

od Oltara u aps. visini od 1027 m. Ovim cestama mogu prolaziti i automobili. U tom međuprostoru možemo lučiti četiri jasno i morfološki karakterizirane skupine: 1. Skupina Senjskog Bila. 2. Skupina Zavižana-Plješivica-Rajjinca. 3. Skupina Gornjih ili Hajdučkih Kukova-Kozjaka. 4. Skupina Dolnjih ili Rožanskih Kukova sa Alančićem.

B) Srednji Velebit

Srednji Velebit zaprema prostor omeđen sa s. cestom Stinica—Alan—Mrkvište—Kosinj, s i. ličkom ravnicom, sa j. cestom Karlobag—Oštarije—Gospic, a sa z. Planinskim Kanalom Jadrana. Glavni gorski greben smjera sz. prema ji. prolazi gotovo sredinom označenog prostora, gdje se u sredini protege uspinje do Šatorine, 1624 m, najviše točke u Srednjem Velebitu, spuštajući se postepeno prema jugu do Oštarija 924 m. Prema moru se ruši strmo u dvije stepenice, dok se prema kopnenoj strani spušta postepeno izuzev ji. dio do Metle, koji se naglo ruši prema dolini Jadovna. S kopnene strane zalaze dvije poprečne doline u njegovu trupinu, i to dolina Bakovca zalazi gotovo do njegova centralnog grebena kod Bovana, pa je to podjedno međa između Sjevernog i Srednjeg Velebita.

(Nastavak slijedi.)